

IMRE TÓTH

A fi evreu
după Holocaust

Imre Tóth (n. Imre Róth, 26 decembrie 1921, Satu Mare – 11 mai 2010, Paris) a fost un filozof și istoric al matematicii maghiar născut în România. După studii de matematică și filozofie la Universitatea din Cluj (1945–1948), a fost conferențiar la Facultatea de Matematică și Fizică a Universității din București, specializarea Istoria și filozofia matematicii (1949–1969). Ca urmare a evenimentelor din Ungaria din 1956, Tóth a fost exclus din Partidul Muncitoresc Român în 1958, lucru care i-a afectat cariera universitară. În 1969 a hotărât să emigreze în Germania Federală. A fost Gastprofessor la Institut für Geschichte der Naturwissenschaft, Goethe-Universität, Frankfurt am Main (1969–1971); profesor suplinitor la Institut für Philosophie der Ruhr-Universität, Bochum (1971–1972); profesor titular la Institut für Philosophie, Universität Regensburg, șef al Catedrei de istoria și filozofia științei (din 1972); a ținut o serie de prelegeri la École Normale Supérieure, Paris (1975, semestrul de vară); Visiting Fellow la Princeton University (1975–1976) și membru al Institute for Advanced Study, Princeton, N. J. (1980–1981); Visiting Professor la Universitatea Twente din Enschede, Olanda (1982); cursuri semestriale la Istituto Italiano per gli Studi Filosofici, Napoli (începând din 1987). A predat la Universitatea din Regensburg până în 1991, după care s-a retras la Paris. Printre cele mai importante studii și cărți ale sale se numără *Das Parallelenproblem im Corpus Aristotelicum* (1967), *Ahile. Paradoxele eleate în fenomenologia spiritului* (Editura Științifică, 1969, reed. în pregătire la Ed. Humanitas), *Die nichteuklidische Geometrie in der „Phänomenologie des Geistes“* (1972), *Gott und Geometrie. Eine viktorianische Kontroverse* (1982), *I paradossi di Zenone nel „Parmenide“ di Platone* (1994), *Palimpsest* (ed. rom. Humanitas, 1995), *Aristotele e i fondamenti assiomatici della geometria* (1997), *Lo schiavo di Menone, Commentario a Platone, „Menone 82 B-86 C“* (1998), *Être Juif – après l’Holocauste* (1999), „Az életben van, amit az ember nem tesz. és tesz...“, Péter Várdy în dialog cu Imre Tóth, 2004 (ed. rom.: *În viață sunt lucruri care nu se fac. Și care totuși se fac...*, Humanitas, 2014).

Imre Toth
Etre Juif... après l'Holocauste
Copyright © Anne Toth
All rights reserved.

Copyright © Humanitas, 2015, pentru prezenta versiune românească

ISBN: 978-973-50-4958-4 (epub)

EDITURA HUMANITAS

Piața Presei Libere 1, 013701 București, România

tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51

www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro

Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro

Comenzi telefonice: 0372.743.382; 0723.684.194

IMRE TÓTH

A fi evreu după Holocaust

Traducere din franceză de
Gina Vieru

Cuprins

A FI EVREU DUPĂ HOLOCAUST

Într-o bună dimineată, Gregor Samsa se trezește în patul său...

Antisemitismul: dimensiune ontologică a spiritualității occidentale

Distrugerea evreilor: o necesitate

„Germanie, palidă mamă...”

Emanciparea și prețul ei

Cine se asimilează asimilează

Verba volant...

...Gesta manent

Condiția evreului și locul său în istorie: commercium, negotium, speculatio

În opoziție

Dumnezeu a murit la Auschwitz? Nu! Antisemitismul a murit la Auschwitz!

A fi evreu după Holocaust¹

*Nichts ist gegenwärtiger als die
Vergangenheit.*²
Siegfried Schmidt (1976)

Note

¹. Eseu apărut inițial în *La Sho'ah. Tra interpretazione e memoria* (Atti del Convegno Internazionale di Studi Olocausto, Napoli, 5–9 mai 1997), Biblioteca Europea nr. 13, Vivarium, Napoli, 1999, apoi în *Le Coq-Héron* nr. 163, decembrie 2000. Anne Toth, Philippe Séguin și Françoise Willman au acceptat cu generozitate să revadă ultima versiune a acestui text. Le sunt profund recunoscător pentru ajutorul lor și pentru devotamentul de care au dat dovadă. (I.T.)

². Nimic nu e mai prezent decât trecutul (germ.).

Într-o bună dimineață, Gregor Samsa se trezește în patul său...

Acest colocviu a fost deschis de marele entomolog al Shoah-ului, Raoul Hilberg.

El va fi închis de un vierme.

Da, un vierme: un evreu dinainte de Holocaust.

Un vierme, o insectă dăunătoare – iată cuvintele care răsunau pentru mine pe meleagurile natale, cuvintele care umpleau acele spații îndepărtate ale Europei Centrale și de Est în care am copilărit. Repetate, fie pe un ton glumeț – când grosolan, când indulgent –, fie pe un ton grav și însoțite de argumente grele – prea cunoscute pentru a le reaminti, lansate cu mânie, scuipate în obrazul meu cu o ură frenetică –, aceste cuvinte mi s-au infiltrat în piele, mi-au pătruns în inimă, mi-au îmbibat celulele, mi-au invadat sufletul, mie ca și tuturor celor care împărtășeau aceeași condiție.

O boală rușinoasă – o miasmă dezgustătoare.

Majoritatea colegilor mei de la Liceul Catolic din Satu Mare nu dădeau mâna cu mine; în germană se spune *Berührungsangst*³. Nietzsche vorbește despre „instinctul de repulsie“ specific păturilor germane stabile. Mă încrucișam cu ei pe stradă; erau plini de morgă, cu nasul în vânt, înaintând cu lentoarea elegantă a unui velier și privind prin mine ca prin vid. Tăcerea lor era elocventă. Imposibil să n-o percep: pur și simplu eu nu eram o ființă demnă de a fi salutată, nu existam, nu eram decât un vierme mizerabil.

Cuvântul acesta devenise o idee fixă, o obsesie, o manie de care nu era cu putință să mă debarasez. Am sfârșit prin a interioriza disprețul, prin a-mi murmura fără încetare mie însumi discursul și a mi-l însuși. Până când, într-o bună dimineață, Gregor Samsa, eroul povestirii lui Kafka intitulată *Metamorfoza*, deschide ochii; și ce descoperă în patul lui? O insectă gigantică. Dezgustătoare, oribilă. El însuși.

După o frecventare pasageră a mișcării sioniste din orașul meu – unde își avea curtea și celebrul rabin Joel Teitelbaum, antisionist agresiv –, eu, împreună

cu mulți alți membri ai grupării, am optat pentru mișcarea clandestină a comuniștilor. Aveam pe atunci aproape cincisprezece ani. Era prin 1936-1937. Perspectiva emigrării în vechea Palestină nu mă mai atrăgea. Dimpotrivă. Simțeam că, în locul siguranței unui adăpost, Pământul Făgăduinței nu mi-ar putea oferi decât sentimentul unui spațiu al dezertării. Cum puteam eu abandona milioanele de țărani mizeri, exploatați, oprimați, expuși abuzurilor nemiloase ale unui regim barbar? Evreii n-au privilegiul de a fi unicele victime ale terorii! Și, la urma urmelor, ce remediu la antisemitism propunea sionismul, în afară de fugă? În ce mă privește, eram decis să rămân și să înfrunt *Bestia Triumfătoare* – marele invadator blond.

Mă simțeam acasă acolo, în mijlocul acelor țărani maghiari desculți, cu picioarele acoperite de plăgi purulente, săraci și analfabeți, cărora – la lumina lămpii de gaz – le citeam din romanul lui Ignazio Silone, *Fontamara*, despre mizeria țăranilor din Italia latifundiară. Mă ascultau cu o venerație religioasă. Aveam impresia că trezesc în ei sentimentul unei conștiințe de clasă. Dar le vedeam privirea secretă și neîncrezătoare, care-mi sugera că și eu făceam parte din categoria „domnilor“.

Cu brațul ridicat, sora mea își aținea spre mine arătătorul: „Încă un evreu care vrea să salveze omenirea! Ai să fii primul care va fi spânzurat!“ Ca o lamă de cuțit, vorbele ei se înfingeau drept în inima mea. Și așa au rămas de atunci, ca o neclintită remușcare. Căci presimțeam că are dreptate. Iar astăzi chiar știu: avea dreptate.

Oricum ar fi fost, în mișcarea comunistă am găsit un cuib primitiv, plin de dragoste și fraternitate. În timpul anilor de clandestinitate, acest cuib îmi oferea unicul spațiu în care mă simțeam acceptat ca o ființă umană. Un spațiu etanș, în care antisemitismul nu pătrundea. Spațiu unic, în care antisemitismul era condamnat – cu fermitate, cu hotărâre și cu deplină sinceritate. Asta se întâmpla pe la sfârșitul anilor '30.

Primăvara anului 1958. Sunt invitat la întrunirea generală a organizației de partid a Facultății de Științe din București, unde îmi țineam cursul de istoria și filozofia matematicii. Amfiteatru ticsit, atmosferă solemnă, marele prezidiu ritual, masa acoperită cu un steag roșu și decorată cu imense jerbe de flori. Pe ordinea de zi, un singur punct: „Probleme organizatorice“. Ascult timp de o oră expunerea secretarului organizației de bază: agenți ai conspirației sioniste mondiale s-au infiltrat printre noi și de ani de zile întreprind mașinațiuni

perverse contra elementului autohton, căruia îi sugerează un insidios sentiment de inferioritate, cu deosebire în domeniul matematicii. Și trage concluzia: vigilența proletară i-a demascată, acum ei trebuie dați afară din partid! Sunt chemați rând pe rând și somați să facă mărturii complete și autocritica pentru actele lor reprobabile.

Ascultându-i, am avut un sentiment de uimire pură. Desigur, politica antisemită a Partidului Comunist nu mai era de mult un secret pentru nimeni, dar până atunci ea rămăsese absconsă, tănuită cu o grijă meticuloasă, învăluită în formulări criptice, deghizată în aluzii oblice, niciodată admisă în mod deschis. În orice caz, nu eram nicidecum pregătit să asist la o ceremonie publică de veritabil autodafec. A fost într-adevăr ceva cu totul neașteptat. O surpriză totală.

Unul dintre cei convocați, un prieten – matematician de geniu, cu reputație internațională –, admite fără ezitare că da, în toți acești ani a fost agent sionist „în mod obiectiv“, dar nu și „în mod subiectiv“. Supus interogatoriului sever al sălii, care insinua tot felul de amenințări perfide, disimulate sau directe – o abjectă tortură spirituală –, omul cedează și recunoaște în cele din urmă: da, e adevărat, a fost „și în mod subiectiv“ agent. Ceilalți prieteni ai mei au adoptat tacticile uzuale de eschivă și de violență autocritică. Prin ridicarea mâinii, excluderea lor a fost votată în unanimitate, inclusiv de cei vizați. Nefăcându-mi nici o iluzie cu privire la rezultatul scrutinului, am respins orice acuzație, refuzând și cea mai vagă autocritică. Excluderea mea a fost votată tot în unanimitate, cu o singură excepție: a mea. Nu voi vorbi despre răutățile profund dezgustătoare, chiar dacă insignifiante, pe care unii colegi, distinși oameni de știință, s-au grăbit să le debiteze despre mine, pentru a aduce mărturii inedite cu privire la ura mea evidentă față de „poporul român“ și la activitatea mea „antipartinică și antistatală“.

După câțiva ani de exerciții de umilință rituală, numită „muncă de reabilitare“, ca urmare a uneia dintre schimbările imprevizibile ale „liniei Partidului“, toți cei care „își făcuseră autocritica“ au fost reintegrați. Din timp în timp, la intervale neregulate, se făceau și față de mine tentative de recuperare. De la niveluri din ce în ce mai înalte – președintele de sindicat, șeful departamentului de resort, decanul, apoi chiar secretarul organizației de partid în persoană – eram abordat așa, într-o doară, neoficial: oare n-aș dori eu, un vechi militant din ilegalitate, să-mi recapăt carnetul de membru de partid? Puteam

conta pe sprijinul lor, era de-ajuns o minimă autocritică formală și totul se aranja.

De fiecare dată scăpam prin răspunsuri ambigue, mă eschivam sau, după caz, refuzam deschis.

La mijlocul anilor '60, am fost invitat de Comisia de Control a Partidului – paznicul oficial al Sfântului Graal al moralei proletare, în realitate oficiul de inchiziție al unei superpoliții oculte – să mă prezint la o adresă bizară. M-am trezit într-o vilă solitară, ascunsă în fundul unei grădini din spatele cantinei Ministerului Agriculturii. O femeie de serviciu, ursuză și tăcută, m-a introdus într-un salon luxos și spațios, făcându-mi semn să mă așez pe un scaun mizerabil în fața unei mese de lemn murdare, rătăcită parcă în mijlocul unor mobile rare, în stil Ludovic XVI. După câteva ore de așteptare, apare un bărbat cu o statură impunătoare și cu aer sportiv, care se așază cu fața către mine la un birou foarte cochet. De acolo, cu un aer furios, îmi aruncă niște priviri încărcate de ură, ținând în mod vizibil să-mi transmită tot disprețul pe care-l nutrește față de mine. Cu un ton imperios și autoritar, mă atacă abrupt: „Ați avut mai mulți ani la dispoziție pentru a reflecta la autocritica dumneavoastră. Ce-ați făcut, în tot acest interval, pentru a recâștiga încrederea Partidului?“ Încropesc o pledoarie confuză, împănată cu mici minciuni: m-am consacrat unor importante cercetări științifice, ale căror rezultate vor fi fără îndoială apreciate de Partid.

Rânjet zgomotos. Mă sfredelește cu o privire sarcastică: „Cercetări științifice? Importante? Dumneata?! Ia ascultă-aici.“ Și din sertarul biroului scoate o hârtie, o etalează meticolos în fața lui, se instalează comod în fotoliu și se uită îndelung la mine, cu o satisfacție ironică. Apoi, cu voce puternică, începe să-mi citească: „Emeric Tóth. Pe adevăratul său nume, Roth.“ Se oprește. Continuă să mă privească ironic, așteaptă. Nu se grăbește, pentru a savura mai bine momentul. Reia, în sfârșit, lectura pe un ton rece, hotărât, sacadat: „Element ne-productiv, in-ca-pa-bil profesional, colportor subversiv al filozofiei i-de-a-lis-te, putred din punct de vedere moral, introdus prin a-buz în Universitate“ – și, privindu-mă pătrunzător, repetă cu emfază – „prin a-buz în Universitate, în urma mașinațiunilor unui anume grup!“ Mă fixează din nou cu privirea, clătinând din cap ca să-și dea importanță, și apasă pe ultimele cuvinte, silabisindu-le: „un a-nu-me grup!“ Apoi trece la concluzii: „Un parazit, un element nedemn de o instituție universitară.“ Rânjește și adaugă propriul comentariu: „Eu nu mă pricep la profesia dumitale, dar asta e expertiza colegilor

dumitale! Partidul va pune capăt acțiunilor voastre – voi, toți acești Herșcovici, Ițicovici și Moscovici!“

Da, toți acești Herșcovici și Moscovici, paraziți nedemni de o instituție universitară!

Notă

3. Teama de contact, fobia atingerii (germ.).

Antisemitismul: dimensiune ontologică a spiritualității occidentale

De unde atâta ură? De ce oare ne urăsc?

Nu sunt singurul care-și pune această întrebare. Ne-am lăsat inspirați de o vorbă din *Tractatus politicus* al lui Spinoza: „*Non ridere, non lugere neque detestari, sed intelligere.*“⁴ Da, *intelligere*. Trebuie să-i înțelegem!

Răspunsul pe care-l voi propune eu va fi, pe ici, pe colo, diferit de răspunsurile altora. Îmi asum riscurile. Răspunsul meu poate fi acceptat sau respins.

Antisemitismul nu este o defecțiune regretabilă a Istoriei. El nu este nici o aberație spirituală sau o isterie de masă – o patologie a psihicului colectiv.

Parte integrantă a folclorului paneuropean, antisemitismul nu poate fi redus la statutul unei superstiții sau al unei prejudecăți retrograde, de care s-au folosit cu atâta ușurință și succes toate demagogiile, de la extrema dreaptă la extrema stângă a spectrului politic. Nu.

Nu se poate, desigur, nega că toate aceste calificative îi revin prin definiție; totuși, antisemitismul este un fenomen mult mai profund și mult prea serios pentru a fi confruntat cu ușurință cu astfel de argumente ad-hoc și, la urma urmelor, efemere, futile și mai ales ineficiente.

Oricât de crudă ar putea părea această afirmație, trebuie admis fără ezitare că antisemitismul este o dimensiune specifică și proprie gândirii occidentale. Aș îndrăzni să spun că ține de *însăși esența* ei. Da, chiar de esența acestei gândiri occidentale, de neconceput fără participarea spiritualității iudaice, fără participarea evreilor, care au fost și sunt încă elementul constitutiv și marca distinctivă ale spiritului Occidentului, ale aceluia Occident care, în ciuda tuturor, a rămas în mod neîntrerupt unica patrie a evreilor. Patrie eternă, din care nici o barbarie nu a reușit să-i izgonească.

Dacă ne limităm la dimensiunea cantitativă, numărul victimelor din pogromurile împotriva evreilor a fost de fiecare dată comparabil cu cel al multor alte persecuții, pogromuri și masacre, cărora – din timp în timp și pretutindeni

în lume – atâtea colectivități umane le-au fost victime, istoria Occidentului fiind cât se poate de bogată în asemenea evenimente.

Dar nu e vorba de o contabilitate, și încă și mai puțin de un contencios. Nu e vorba de o statistică, de un clasament conform gradelor de antisemitism din cadrul diferitelor entități demografice. E vorba de *un spațiu*, de un „spațiu vital“, încărcat de *substanța antisemitismului*. Acestui spațiu de imersie îi corespundea spațiul interior secret al intimității iudaice, spațiu înțesat de substanța diafană și nearticulată a unei frici imobile. Frica-în-sine, cea pe care romanele lui Kafka o propagă cu o intensitate frapantă.

Pe când eram elev de liceu, îmi luasem drept deviză următoarele cuvinte: *Cogito, ergo timeo. Timeo quia sum. Ego nihil timeo quia nihil sum.*⁵ Ascunse undeva în profunzimile sufletului, aceste cuvinte n-au dispărut totuși, iar uneori, fără să știu nici eu de ce, aud încă murmurul lor tenace.

Antisemitismul depășește categoria istorică a unor *res gestae*⁶. El nu este un eveniment, nici măcar un lanț de evenimente. Este o magmă în permanentă ebuliție, este ca un strat geologic așternut sub scoarța terestră, a cărui vechime coincide cu cea a formării emisferei occidentale.

Antisemitismul este o stare ontică a spiritului occidental, o dimensiune ontologică a Occidentului. Trebuie să-l înfruntăm ca atare.

Poate că datorită acestei profunde convingeri inima mea se simte liberă de veninul amar și autodistructiv al urii, de orice fel de sentiment de oprobriu sau de resentiment. Pe scurt, mă simt pur și simplu o ființă liberă. Există o teoremă, al cărei adevăr a fost demonstrat *more geometrico*⁷ și care s-a impregnat în memoria mea mai profund decât teorema lui Pitagora: *Odium nunquam potest esse bonum.*⁸ Autorul acestei teoreme este filozoful damnat Benedictus de Spinoza, care a cunoscut ura tuturor, evrei și neevrei.

Asemenea evreilor, antisemitismul constituie o componentă a spiritului occidental, la fel de organică precum ideile de demnitate umană, de libertate a gândirii și a cuvântului, de democrație sau de dreptate socială.

E o moștenire comună și indivizibilă a noastră, a tuturor; evrei și neevrei, noi toți profităm de acest patrimoniu, fără nici o puțință de discriminare. Secreție intimă a spiritualității occidentale, antisemitismul rămâne proprietatea sa inalienabilă: el nu se regăsește ca atare în nici un alt spațiu cultural. Este o parte integrantă a spiritului occidental, și numai a acestuia. Antisemitismul e necunoscut în imensul spațiu al Islamului care, la urma urmelor, timp de cinci

secole, a alimentat în mod constitutiv Occidentul cu o producție spirituală gigantică, fără de care gândirea occidentală ar fi de neconceput.

Și, pentru a rămâne un moment în planul generalităților, îmi pun întrebarea: ar fi oare posibil, ar fi imaginabil ca ansamblul unei culturi, oricare ar fi aceasta, să nu producă decât idei sublime – ca acelea ale lui Platon și Dante, Nicolaus Cusanus sau Erasmus, Kant și Pascal, Goethe, Henry More sau Montaigne, lista este infinită – fără a produce în mod simultan și idei, admise cândva în mod unanim, fără a sta prea mult pe gânduri, dar care astăzi suscită în noi un irezistibil sentiment de rușine, fie că suntem sau nu evrei?

Trebuie să privim lucrurile în față. Vorbele de dispreț și de ură la adresa evreilor constituie o *oratio continua* a istoriei noastre. Acest discurs umilitor acoperă parcursul unei traiectorii liniare sau ramificate, care-și urmează de două milenii încoace neîmblânzitul mers diacronic de-a lungul istoriei. Prin monocromia sa compactă, textul său conex se detașează net de restul imensului potop al ansamblului policrom al discursului occidental. Chiar și magia uitării și a ignoranței se dovedește prea slabă pentru a smulge această masă verbală din contextul ei; căci, fără dimensiunea antievreiască, spațiul ei de imersiune – spațiul spiritual al Occidentului – riscă să piardă una dintre trăsăturile sale distinctive: o miasmă care, oricât de repugnantă ar fi pentru actuala noastră sensibilitate, emană totuși din străfundurile viscerelor sale.

Pulsația neîntreruptă și de intensitate variabilă a acestei *oratio*, cu intonații mai tari sau mai slabe, este vehiculată de un foarte mare număr de autori, printre care se află câteva dintre cele mai eminente spirite ale gândirii occidentale.

Aș putea oare să renunț, doar fiindcă sunt evreu, la bunurile spirituale pe care ni le-au transmis Raimundus Lullus, Giordano Bruno, Voltaire, Luther, Fichte, Fries, Proudhon, Dostoievski sau Frege – pentru a nu cita mai mulți – numai din pricină că au făcut afirmații ostile evreilor, ba chiar deschis antisemite? Nu, mi-ar fi cu neputință!

Ascult muzica lui Giovanni Battista Sammartini, *Il pianto delle pie donne*. O muzică celestă. Cântul unuia dintre îngerii li se adresează evreilor: *Del mondo, e di te stessa / Odio sarai; furor già scende, e morte, / Guerra e fame ti stanno / Colle nere lor faci in su le Porte.*⁹

„A fi evreu“, *hic*, și „după Holocaust“, *nunc* – oare aceste cuvinte au forța să oculteze în mine puternica emoție care se înalță din sublima muzică a barocului italian? Nicidecum.

Și nu numai că „a fi evreu după Holocaust“ nu mă împiedică să fiu încântat de ea, dar tocmai asta mă face să fiu infinit mai sensibil la magia pe care o degajă *Plângerea cucernicelor Doamne*. Sonoritatea blândă a acestui cânt învăluie întreaga mea ființă și, ascultându-l, mă bucur de același dar de frumusețe, dragoste și consolare de care se bucură toți cei ce nu acordă nici o atenție sensului cuvintelor sale.

Toate aceste lucrări fac parte din bunurile spirituale care sunt și rămân inalienabil ale mele, la fel cum aparțin tuturor celor care nu se simt vizați de conținutul lor antievreiesc sau antisemit.

Desigur, ascultând cuvintele acestui cânt, simți foarte clar că nu poate fi vorba de vreo adeziune subiectivă a autorului lor. Mic exercițiu formal, aceste cuvinte nu reprezentau pentru autor decât un ritual verbal mecanic, un act de circumstanță, care nu e determinat de vreo convingere intimă. Să scrii este o artă. Dar să citești e de asemenea o artă.

Dincolo de intențiile autorului, pentru unii dintre cei care le-au citit cuvintele acestea conțineau însă un mesaj de rău augur. Un mesaj care, ca orice profeție, purta în sine tendința premonitoare de a se împlini.

Cuvintele acestea nu sunt decât un fragment infim dintr-o abundentă literatură destinată urechilor poporului.

În zilele noastre, această masă verbală nu mai e cunoscută decât de savanții experți în istoria antisemitismului. Numele autorilor, titlurile lucrărilor au căzut în uitare. Și e mai bine să nu fie cunoscute.

La textele teologice serioase și critice asupra iudaismului, demne de toată considerația, se adaugă torente de acuzații fanteziste, de minciuni ordinare, de expresii umilitoare de dispreț, de invective infame, de injurii respingătoare, de delațiuni odioase, de orăbă ură zoologică.

Dar oricare le-ar fi stilul – cizelat sau grosolan –, toate aceste texte s-au infiltrat în folclor, iar mesajul lor a dobândit demnitatea unui adevăr notoriu, vechi de când lumea și acceptat în mod unanim.

Am citit numeroase cărți din această literatură destinată poporului, tipărite în Germania în cursul secolelor XVII–XVIII. Execuțiile publice ale evreilor acuzați de omoruri rituale sunt înfățișate cu lux de amănunte și cu plăcerea erotică și sadică a *voyeur*-ului, descrierile fiind însoțite de bogate ilustrații, de vorbe pioase și exortații edificatoare.

În biserica romano-gotică de la Deggendorf, pe Dunăre, am văzut și eu, ca

atâția alții, zidurile bogat decorate cu picturi pioase, adevărate „imagini de Epinal“, imense, datând din secolul al XVII-lea, care reprezentau scene oribile cu masacrarea evreilor acuzați – cu un secol întârziere! – de pângărirea ostiei.

Rugul pe care toți evreii din oraș au fost arși în 1338 a devenit unul dintre cele mai celebre ruguri din istorie. O mare ilustrație din foarte populara *Cronică de la Nürnberg*, un incunabul, reprezintă, pe o jumătate de pagină *in folio*, piramida capetelor de evrei – bărbați, femei și copii în mijlocul flăcărilor –, imagine comentată printr-un text cucernic. Devenit un loc popular de pelerinaj anual, și ignorând cererea insistentă a Vaticanului, orașul a refuzat să renunțe la icoanele sale antievreiești – „pentru a nu leza pietatea populară“. Abia în 1993, după intervențiile energice ale monseniorului Manfred Müller, episcop de Regensburg, autoritățile au scos, în fine, aceste picturi și le-au plasat într-un muzeu dedicat istoriei antisemitismului local. Monseniorul Müller a așezat deasupra portalului bisericii o placă comemorativă de bronz pe care e gravat un *Kirie eleison*.

Note

4. Să nu râzi, să nu te cufunzi în doliu, să nu urăști, ci să înțelegi (lat.).

5. Cuget, deci mă tem. Mă tem, pentru că exist. Nu mă tem de nimic, pentru că nu sunt nimic (lat.).

6. Fapte săvârșite (lat.).

7. După metoda geometrică (lat.).

8. Ura nu poate fi niciodată bună (lat.).

9. Urât vei fi de oameni și de tine însuși, / Furia și moartea vor pogorî, / Războiul și foamea te vor aștepta / Sub Porți, cu întunecatele lor chipuri (it.).

Distrugerea evreilor: o necesitate

În lucrările privitoare la Holocaust apare în mod frecvent întrebarea: „Cum a fost oare posibilă distrugerea evreilor europeni?” Dar consider că, la capătul discursului-fluviu cu care antisemitismul a inundat literatura populară, ca și pe cea pretins savantă, și pe parcursul căruia în mod obstinat, ca o litanie, revine dorința de eliminare definitivă a evreilor, întrebarea cea mai adecvată este: De ce era necesară distrugerea evreilor europeni?

În fapt, pretutindeni – în Ungaria, Polonia, Lituania, Germania, România, Austria și Rusia, ca și în alte părți ale continentului european – ideea eliminării evreilor era însoțită de sentimentul necesității ei.

Totuși, dintr-o anumită incapacitate, nici o țară n-a mers până la împlinirea acestei dorințe colective latente.

Se mulțumeau cu mici festivități folclorice sau cu satumalii mai ambițioase; odată ce beția de sânge potolea spiritele, a doua zi ordinea putea fi restabilită: dezământului îi lua locul ura calmă de zi cu zi, cenușii indiferenței cotidiene. Nimeni nu avea lacrimi de vărsat pentru victime.

În februarie 1997, niște necunoscuți au lansat un cocteil Molotov în sinagoga din Varșovia și i-au acoperit zidurile cu graffiti: o spânzurătoare și o inscripție în limba germană, „*Jude Raus!* [sic]”¹⁰. La ceremonia religioasă care a urmat evenimentului, primarul orașului a exprimat, în numele cetățenilor Varșoviei, profundele sale sentimente de solidaritate cu evreii din Polonia. Dar polonezii din vecinătate erau absenți. Școlile, universitățile, organizațiile studențești s-au închis într-o tăcere indiferentă.

Izgoniți din Anglia, din Franța, din Spania și din Portugalia, evreii și-au găsit în altă parte un adăpost – nesigur și mereu amenințat, totuși durabil. Dar murmurul surd al magmei subterane rămânea perceptibil pentru urechea fină a sensibilității evreiești. În pofida recurenței lor, erupțiile locale, limitate în timp și în spațiu, nu aduceau nici o soluție eficientă: în ciuda a tot și a toate, evreii au fost în continuare prezenți, și-au reluat viața într-un alt mediu, sau chiar în locul în care se petrecuse pogromul.

Adevărata erupție, marea erupție finală, a avut loc în Germania. Cel de-al Treilea Reich a luat decizia istorică de a sfârși o dată pentru totdeauna cu vorbăria și cu happeningurile populare ineficiente. Acestea nu duceau nicăieri. Trebuiau să se pună pe treabă cu toată atenția și priceperea pe care le reclamă o soluție adevărată. Așteptarea milenară și apelurile neîncetate la eliminarea evreilor ridicau o problemă serioasă: era nevoie de o soluție, o „soluție finală“.

Rușii, ucrainenii, ungurii, polonezii, românii și alții se dovediseră incapabili să realizeze această misiune ancestrală. Din perspectiva rezultatelor sale modeste, discursul antisemit clasic risca să devină suspect de nesinceritate, chiar de ipocrizie sau simplă demagogie.

Al Treilea Reich dispunea însă de ceea ce le lipsise altor țări: promptitudine, asiduitate, perseverență, supunere față de autorități, disciplină, simț al ordinii, convingerea că un lucru odată început trebuie dus până la capăt, conștiința datoriei care trebuia împlinită, hotărârea de a învinge cu orice preț dificultățile întâmpinate pentru a înfăptui ceea ce este de înfăptuit.

La început, toată lumea, inclusiv populația evreiască, era convinsă că Führerul nu e decât încă unul dintre numeroșii demagogi antisemiți de care abundă istoria Occidentului. Desigur, sloganurile pe care megafoanele le transmiteau auditoriului extatic depășeau prin frenezie tot ce se cunoscuse până atunci. În discursurile sale excesive, antisemitismul a fost împins la paroxism. Revărsarea măruntaielor sale era terifiantă, iar amenințările sale semănau teroarea. Cu toate acestea, nimeni nu credea că trebuie luat în serios.

Către sfârșitul anilor '30, tatăl meu mi-a propus să plec să-mi continui studiile în Germania, la Seminarul lui Martin Buber din Frankfurt pe Main. Tata era un om foarte credincios, mare cunoscător al Talmudului și al Cabalei. L-am privit cu mirare. „Dar, tată, mai întâi, tu știi că sunt comunist. Și apoi: Hitler?!“ S-a uitat la mine calm, zâmbind. „Că ești comunist, o știu prea bine, dar, crede-mă, ai să-ți dai seama că ceea ce-ți trebuie e școala – cea mai bună. Cât despre Hitler – a izbucnit în râs –, ce Hitler?! Câți Hitleri nu a cunoscut istoria evreilor! Hitlerii vin și se duc. Evreii rămân și continuă să studieze.“ Și Neville Chamberlain era convins că se poate discuta cu Führerul pe un ton calm, că exista posibilitatea reală de a-l domoli. Dar Führerul s-a dovedit a fi ipocrit numai atunci când a fost vorba să-i convingă pe Chamberlain și pe Daladier că și el, ca oricare alt politician, nu era decât un mincinos ale cărui discursuri înflăcărau masele. Doar că, în privința evreilor, Führerul nu mințea cătuși de

puțin. Era sincer: nici o contradicție între vorbele și faptele sale.

Îmbățați de ură, *Cei patru cavaleri ai Apocalipsei* ai lui Albrecht Dürer au străbătut pământul. O galopadă dementială, cu o viteză supersonică deconcertantă. Posedați de nimicire și de moarte, ei au semănat foc și sânge pretutindeni în calea lor, de la Narvik la Salonic, de la Brest la Stalingrad. Dar în spatele nebuniei, ei puneau în aplicare un raționament strict științific menit să realizeze programul Führerului de a înfăptui o Europă *judenrein*¹¹. Planificare meticuloasă, logistică impecabilă, mers al trenurilor minuțios elaborat: călătorii cu tarif redus pentru grupuri, gratuite pentru copiii sub 12 ani; lucru colectiv perfect: medici, biologi, chimiști, ingineri, institute de cercetare științifică participau, cu disciplina funcționarilor exemplari ai unui sistem unic de gândire coerentă, la soluția finală a unei vechi, străvechi probleme.

Geniul german – civil și militar – a reușit să impună transformarea necesității în realitate: priceperea profesioniștilor cu sânge-rece a înfăptuit ceea ce bricolajele improvizate ale diletanților cu mintea înfierbântată fuseseră incapabile să realizeze. „Misiunea imposibilă“ pentru amatorii de măceluri improvizate a devenit posibilă prin raționalitatea științifică, high-tech, a fabricilor de cadavre.

„Din clipa în care crima își găsește o justificare rațională, ea proliferază precum rațiunea, și împrumută atunci toate figurile silogismului“¹² spunea, pe vremea sa, Albert Camus în *Omul revoltat*.

Nebunia a avut logica ei.

În ciuda câtorva defecțiuni inerente sistemului și deci inevitabile, acțiunea de distrugere definitivă a evreilor europeni trebuie să fie considerată o reușită totală, aproape desăvârșită, în timp și în spațiu.

De la bun început, războiul contra rușilor a fost definitiv pierdut. Niciând un război n-a fost pierdut mai implacabil. Cea mai puternică armată pe care a cunoscut-o istoria a fost nimicită în mod nemilos, irevocabil. Justiția divină în act.

Dar, indiferent care era situația pe fronturile de luptă, campania antievreiască reprezenta o prioritate strategică absolută. În același timp, ea a beneficiat de indiferență – la scară planetară, de data aceasta. Desigur, nu există responsabilitate colectivă, dar există o iresponsabilitate colectivă, de care inginerii din fabricile morții au știut să profite din plin.

Legea fundamentală a celui de-al Treilea Reich a proclamat: evreii nu s-au născut decât pentru a fi uciși.

Războiul contra evreilor, *Bellum Iudaicum* al Führerului, a fost un adevărat triumf. Victorie totală și finală, fără îndoială, căci triumful său a dus la sfârșitul evreilor în Europa.

Nu are rost să ne mai facem iluzii: istoria evreilor în Europa s-a terminat.

A luat sfârșit.

Un sfârșit atroce, ireversibil.

Note

[10.](#) Afară cu evreii (germ.).

[11.](#) Liberă de evrei (germ.).

[12.](#) Vezi Albert Camus, *Omul revoltat*, trad. de Ligia Holuță, Editura Sophia, Oradea, 1994, p. 11 (*n.ed.*).

Imensul teritoriu cucerit de cel de-al Treilea Reich a devenit judenrein. Spațiul european răsună de urletele hoardelor, ale gloatei: „Germania e la Zenitul istoriei!“ De fapt, era la Nadirul ei.

Căci masacrarea evreilor era o sinucidere. Ceea ce, pe drept cuvânt, fusese numit și admirat, timp de mai mult de un secol, drept „cultură germană“ s-a sinucis în mod voluntar.

Imaginea orașelor germane de după război constituie până azi un subiect frecvent și popular în mass-media. Ruinele de ieri sunt la fel de vizibile astăzi ca și imaginile orașelor reconstruite. Dar cum ar putea fi proiectată pentru privirea spectatorilor imaginea ruinei spirituale? Chiar în Germania, numai o minoritate infimă e conștientă de imensa pustiire produsă în spațiul spiritual al Germaniei de către cel de-al Treilea Reich.

În primul număr din mai 1995, marele săptămânal *Die Zeit* a inserat la rubrica sa de publicitate un anunț mortuar de un sfert de pagină, purtând semnul crucii și conținând următoarea inscripție: „*Vae victis*.¹⁴ 8 mai 1945–8 mai 1995. În amintirea compatrioților mei care, în urma «Eliberării», au fost eliberați de bunurile proprii, de Patria și adeseori de viața lor.“ Urma o semnătură oarecare.

Și de ce nu *vae victis*¹⁵ – vai de Rusia victorioasă! Cum a recompensat Rusia imensul sacrificiu a zeci și zeci de milioane de vieți care i-au adus Marea Victorie?

Totuși, da, *vae victis*, vai de marea știință a fizicii din Germania, învinsă de *Deutsche Physik*¹⁶, vai de *Critica* pe care „știința ariană a Naturii“ a eliberat-o de tirania Rațiunii Pure!

Spiritul nu e fotogenic. Ruinele sale abia dacă sunt vizibile, și e nevoie de timp, de mult timp, pentru a le observa. La o jumătate de secol după prăbușire, se poate pune întrebarea: unde sunt marile creații în domeniul medicinei, fizicii, matematicii, literaturii, teatrului, muzicii, chimiei, prin care altădată Germania a îmbogățit cu atâta generozitate *universitas scientiarum*, universul cunoașterii și

lumea universală a spiritului? *Judenrein*, Germania s-a condamnat la mediocritate și la sterilitate intelectuală. O înspăimântătoare gaură neagră, din care iriază plictiseala.

Experiența mea personală, de aproape trei decenii de profesorat în universități din Germania Federală, m-a convins că noua generație a țării se simte cu adevărat învinsă: victimă a propriilor părinți. În sălile în care mi-am ținut cursurile, am avut parte de privirile unor orfani trădați de Patria lor.

Cât despre autorii crimelor, aceștia au conștiința liniștită, nu au nimic să-și reproșeze. Din ochii copiilor lor nevinovați emană privirea rănită a unei conștiințe nefericite. Sufletul lor e sfâșiat. Conștiința propriei nevinovății este ineluctabil legată de conștiința că, vrând, nevrând, ei sunt membrii unei colectivități asupra căreia apasă copleșitor greutatea unui păcat imprescriptibil.

Führerul i-a tatuat pe evrei cu semnul vizibil al unui număr de inventar. Pe tinerii aparținând propriei nații, i-a marcat cu un semn unic și invizibil, dar pe care, în sufletul lor, inocenții îl percep ca pe semnul lui Cain, căzut din senin asupra lor.

Note

[13.](#) „O Deutschland, bleiche Mutter“ – vers din celebrul poem *Deutschland* de Bertolt Brecht, scris în 1933 (*n.ed.*).

[14.](#) Vai de cei învinși (lat.).

[15.](#) Vai de învingători (lat.).

[16.](#) Fizica germană (germ.) – desemnarea oficială a fizicii curățate de contribuțiile evreiești.

Emanciparea și prețul ei

Toate argumentele rasiste îndreptate de către o anumită literatură savantă a celui de-al Treilea Reich contra „fizicii și matematicii evreiești“ pot fi regăsite încă din 1915 sub pana celebrului fizician și epistemolog Pierre Duhem. De astă dată însă, argumentele sunt aplicate generic la Știința germană – titlul cărții sale, pe cât de stupidă, pe atât de înveninată. Conform lui Duhem, fizica germană, în ansamblul ei, se caracterizează „printr-o încredere excesivă în raționamentul deductiv și prin neîncredere și dispreț față de intuițiile simțului comun“ – caracteristici distinctive ale teoriei relativității, pe care el o consideră un produs tipic al gândirii germane. „Principiul relativității este o imposibilitate logică. Dar autorii săi par a extrage de aici o plăcere cu atât mai vie cu cât concluziile sunt mai de neconceput și mai sfidătoare față de bătrânul, respectabilul simț comun. Și totuși, o asemenea devastare nu are nimic care să displacă gândirii germane. Germanul e lipsit de bunul-simț care furnizează cunoașterea intuitivă a adevărului. Germanul răstoarnă condițiile normale ale cunoașterii omenești, pentru că este un dement. Rațiunea sa e un monstru, incapabil să judece dacă un principiu este adevărat sau fals. Odată ce această teorie e admisă de către Herr Professor, ea e adevărată. Demersul spiritului de geometrie al nemților evocă ideea unei armate care defilează pentru o trecere în revistă. Fiecare se simte aici încadrat printr-o disciplină de fier. În opera lui Gauss, Helmholtz, Felix Klein, nu există nici o urmă a spiritului german, spirit ale cărui prototipuri sunt Heinrich Hertz, Einstein, Minkowski.“ De asemenea, după Duhem, tipică pentru germani este „tentația de a-și pune probleme pe care să le rezolve, fără cea mai mică intenție de a le aplica la ceva“. Această atitudine și-a găsit expresia în îndemnul „marelui matematician german Jacobi de a nu face matematică decât «pentru onoarea spiritului uman»“. La care Duhem comentează: „Nimic mai periculos decât un asemenea mod de a acționa.“

„Pentru onoarea spiritului uman“ – marele matematician Jean Dieudonné a ales această expresie a lui Jacobi drept titlu pentru cartea sa despre matematica modernă, publicată în 1987, carte care a cunoscut un ecou durabil.

Dacă vom substitui în textul cărții lui Duhem cuvântul „german“ prin cuvântul „evreu“, vom obține textele semnate de laureați ai Premiului Nobel, precum Philipp Lenard și Johannes Stark, de mari profesori, precum Ludwig Bieberbach, Bruno Thüring și Hugo Dingler, și de câți alții, texte în care Einstein, Minkowski și Carl Gustav Jacob Jacobi sunt, în mod ritual, citați ca prototipuri ale fizicii și ale matematicii evreiești, „microbi virulenți ai procesului de descompunere a științei germane“. Recitind aceste texte – un munte de gunoarie și obscenități pe care n-aș îndrăzni să le reproduc –, mă simt invadat de un sentiment în care repulsia se îmbină cu mila: cum au putut oare acești mari oameni de știință și de litere să decadă atât de mult?

În orice caz, prioritatea unei interpretări rasiste a matematicii și fizicii îi revine fără îndoială epistemologului Pierre Duhem.

Cu șase decenii înaintea Franței și a Angliei, la începutul secolului al XIX-lea, în Germania – și numai în Germania – evreii aveau dreptul să ocupe catedre în universități. Și asta în ciuda opoziției permanente a unui puternic antisemitism social. Mi se pare însă insuficient să explicăm numărul mare de evrei din viața spirituală germană doar prin obligația religioasă a acestora de a-și învăța copiii să citească și să scrie de la o vârstă fragedă. Și nici deschiderea catedrelor universitare pentru evrei nu explică, în sine, nivelul contribuției evreiești la știința germană. În schimb, trebuie să luăm în considerare faptul că rezistența opusă de antisemitismul tradițional față de emanciparea și integrarea evreilor constituia pentru aceștia o permanentă provocare, un obstacol ce trebuia învins, un obstacol artificial și puternic, dar, totodată, un stimul permanent pentru producția lor intelectuală și spirituală: ca să se poată impune într-o anumită poziție, un profesor evreu trebuia să aibă o prestație de o valoare evidentă și care să depășească semnificativ oferta celorlalți profesori.

Antisemiții au contestat întotdeauna orice valoare a contribuției spirituale a evreilor, au susținut cu înverșunare că evreii sunt lipsiți de orice capacitate de creație originală, fiind în schimb șireți și pârând superiori prin inteligență și subtilitate „arienilor, mai lenți, dar cinstiți“, dotați „cu geniu creator și profunzime a gândirii“. Chiar și după al Doilea Război Mondial, în 1946, Ludwig Wittgenstein accepta fără rezerve acest stereotip antisemit: „evreii nu dispun de nici un fel de geniu creator, un evreu nu poate fi niciodată cu adevărat «mare», cel mult poate dispune de un talent de imitator.“ Exemple citate: Felix Mendelssohn-Bartholdy, Einstein, Freud și „eu însumi“.

Evreii nu sunt nici mai inteligenți, nici mai puțin inteligenți decât alții. Numai că, în timpul procesului de integrare, ei au trebuit totuși să depășească și să învingă obstacolele pe care antisemitismul tenace le-a ridicat în calea lor. Supraproducția intelectuală a fost una dintre consecințe – chiar principala consecință a unei antiselecții impuse de antisemitism.

Nicăieri n-au contribuit evreii mai mult – decât, poate, odinioară în Spania – la creșterea patrimoniului cultural al unei țări decât în Germania.

În celebrele sale *Vorlesungen über die Entwicklung der Mathematik im 19. Jahrhundert* (Prelegeri despre evoluția matematicii în secolul al XIX-lea), ținute la Universitatea din Göttingen în urmă cu un secol, marele matematician german Felix Klein vorbește despre „acest nou și imens rezervor de talent“ al primilor mari matematicieni, care, grație emancipării evreilor în 1812, „s-au plasat la vârful unei evoluții de o considerabilă importanță pentru știința noastră. Eu cred că, prin această transfuzie de sânge proaspăt, știința noastră a dobândit o vitalitate intensă, și aș vrea să semnaliez că acest fenomen s-a produs ca efect al unei infiltrări la scară națională“. Iar în secolul care a urmat emancipării lor, contribuția evreilor la înflorirea matematicii germane a cunoscut o creștere exponențială.

După luarea puterii de către Partidul Național-Socialist, Hugo Dingler, profesor la Universitatea din München, delator zelos și partizan frenetic al *Deutsche Mathematik*¹⁷, l-a denunțat pe Felix Klein ca „agent evreu, suspect de a fi el însuși de origine evrească“ și ca principal responsabil pentru transformarea Institutului de Matematică din Göttingen într-un „bârlog al evreilor, ostil la tot ceea ce e german“. Centru strălucitor al matematicii planetare, ca Atena, altădată, Institutul din Göttingen a fost distrus și s-a prăbușit în beznă.

În spațiul german de azi, absența evreilor este o prezență materială. Germania a dorit să se debaraseze – și totodată să debaraseze întregul continent european – de evrei. În mod paradoxal, s-a legat de ei ireversibil, pe vecie. Astăzi – oriunde în lume – e imposibil să pronunți cuvântul „german“ fără ca ecoul să nu răspundă „evreu“; și nu mai e cu putință să spui „evreu“ fără a percepe distinct contrapunctul: „german“. „German“ și „evreu“, două cuvinte indisolubil legate unul de altul până la sfârșitul lumii. Unul e urmat de celălalt ca de propria-i umbră, ca de un blestem.

Prezența de altădată a evreilor în Germania, ca și absența lor de azi, nu e o

chestiune de număr, ci de substanță. „Ce binefacere, un evreu pentru germani!“ , exclama, pe vremea sa, Friedrich Nietzsche.

Sigur, nici chiar spiritele cele mai luminate nu împărțeau toate sentimentul lui Nietzsche. Erau numeroși cei care resimțeau ca insuportabilă prezența evreilor: 30% dintre profesorii universitari erau, în anii '20 și '30, evrei, ceea ce, raportat la o fracțiune de mai puțin de 1% din totalul populației, părea intolerabil.

Produsul gândirii lor nu era însă apreciat ca un surplus de valoare, ci, în cel mai bun caz, ca fiind de o mediocritate sterilizantă și, înainte de orice, ca un factor dezagregant, un factor de descompunere a spiritului german.

„Evreul este absolut incapabil să fie creativ, în bine sau în rău. Pentru a-și putea dezvolta întreaga forță distructivă, el a avut nevoie de un stat care să-i ofere această posibilitate sub masca unei *Zivilisationsjude*. Acest stat a fost creat de liberalism, căruia evreul îi este fiu, nu tată, și va lua sfârșit numai prin falimentul oricărui liberalism.“ Aceste cuvinte reprezintă doar un palid fragment dintr-un text care debordează de un antisemitism zoologic. Cu toate acestea, autorul său a fost considerat unul dintre spiritele cele mai distinse ale Germaniei: Ernst Jünger. Pe tot parcursul vieții sale, mai lungă de un secol, nu a manifestat nici cel mai mic regret pentru aceste afirmații – pe cât de nedemne, pe atât de necinstite. În urmă cu vreo zece ani, într-un interviu televizat, a primit o întrebare vagă pe această temă. Cu un surâs elegant, aristocratic și sfidător, el a răspuns: „Ce vreți? Dacă am avut ghinionul să pierdem războiul!“

Gottlob Frege, un contemporan ceva mai vârstnic al lui Ernst Jünger, nu era nici scriitor, nici artist, nici *philosophus teutonicus* mistic și irațional precum Jakob Böhme sau Martin Heidegger, ci un logician sever, cu capul pe umeri. Cel mai mare de la Aristotel¹⁸ încoace, conform adepților filozofiei analitice. Spre deosebire de Aristotel, Frege disprețuia arta din pricina caracterului ei subiectiv și a incapacității de a exprima adevărul¹⁹.

Frege era un fanatic al celei mai exigente raționalități științifice, în toate domeniile vieții. În cele 29 de pagini ale *Testamentului politic* pe care l-a scris în 1924, cu un an înaintea dispariției sale, se află trei tentative de a formula un manifest adresat *Tineretului german*, în care cere acestuia „să nu celebreze nici o sărbătoare până în ziua în care Franța nu va fi nimicită; abia după victoria asupra Franței veți avea dreptul să vă celebrați sărbătorile!“ Și Frege își exprimă speranța că va apărea un om în plină vigoare a tinereții, capabil să propună un

plan care să ne elibereze de supremația franceză! De ce? Fiindcă Franța este principala responsabilă pentru emanciparea evreilor: „Emanciparea evreilor! Egalitatea drepturilor! *Gleichberechtigung!*” Încă un frumos cadou al Franței! Astăzi îmi dau pe deplin seama în ce măsură au contribuit evreii la ruina Germaniei. Partidul Social-Democrat, acest cancer căruia, din prostie și lăcomie, muncitorii germani i-au devenit victime, este condus de o majoritate evreiască. Ei, hai! Continuați să disprețuiți Știința și Rațiunea!“

Cât despre Frege, Rațiunea sa l-a împins spre o concluzie împărțită, desigur, de mulți dintre colegii lui: „Descompunerea spirituală, care a dus la înfrângere, este în cea mai mare parte opera evreilor.“ Totuși, Frege era conștient că prezența acestora pune o problemă serioasă. Într-adevăr, „evreii s-au asimilat într-atât, încât a devenit foarte greu să fie recunoscuți“. Există însă o soluție: „Vor trebui reintroduse bunele legi ale Evului Mediu, vor trebui izolați și marcați cu un semn distinctiv; trebuie să dispară din corpul națiunii!“ Și Frege își încheie *Testamentul politic* cu concluzia: „Căci eu doresc adevărul, doar adevărul!“

Un discurs clar, fără nici o îndoială. „Claritate! Claritate! Claritate!“ Aceasta era deviza pe care o repeta el fără încetare în cadrul abundenței și foarte agresivei polemici cu „*«morbus mathematicorum recens»*“, această modă trecătoare“, în opinia lui Frege: matematica modernă creată de contemporanii săi, cei mai străluciți matematicieni ai secolului, Georg Cantor, Karl Weierstrass, Richard Dedekind și David Hilbert.

Așa stând lucrurile, emanciparea evreilor, în loc să-și atingă scopul, nu a contribuit oare mai curând la creșterea paroxistică a antisemitismului? Și nu tocmai succesul e cel care a contribuit la propria lor distrugere?

Scopul suprem al iluminismului evreiesc, marea speranță a evreilor germani și europeni – integrarea pe calea culturii –, a eșuat. Marea majoritate i-a respins pe evrei ca pe un corp străin. „Istoria evreilor e considerată un fel de maladie a istoriei europene; or, nu poți considera o tumoră ca pe un organ al corpului. E înțelept să iei cunoștință de aceasta, dar și mai cinstit încă e să admiti faptul ca atare“ – nota, privitor la antisemitism, Ludwig Wittgenstein în 1948, la trei ani după cel de-al Doilea Război Mondial.

Oare acest eșec evident nu constituie un motiv major și suficient pentru a pune la îndoială legitimitatea morală și politică a voinței și a mișcării istorice de integrare a evreilor? Nu e un motiv de a vedea în proiectul emancipării o

eroare istorică fatală și de a declara totalul său faliment?

Într-adevăr, un argument bine cunoscut ne amintește că, în intervalul scurt care a urmat emancipării lor, a fost ucis un număr incomparabil mai mare de evrei decât în decursul pogromurilor milenare.

Argument apăsător, grav, chiar foarte grav; cine ar putea scăpa cruzimii implacabile a adevărului său faptic?

Există însă și un alt fapt, a cărui realitate mi se pare la fel de incontestabilă și incontumabilă: niciodată o colectivitate socială atât de redusă numeric precum evreii din Occident nu a îmbogățit domeniul spiritului – al științei și al artei – cu un număr atât de impozant de opere de o calitate excepțională, în scurta perioadă a emancipării lor. Or, această contribuție n-ar fi fost de conceput fără emanciparea și integrarea lor.

Prețul a fost mult prea mare? Desigur, insuportabil de mare.

Dar cele două fapte sunt incomensurabile. Ele se opun oricărei comparații și aparțin unor categorii evenimentiale diferite.

Istoria nu oferă nimic pe gratis. Acțiunile, marile fapte – *res gestae* – ne aparțin. Însă prețul pe care ni-l cere în schimb e fixat de Istorie, numai de ea. Nu stă să ne întrebe dacă suntem dispuși sau nu să-l plătim. Istoria e necruțătoare: totul trebuie plătit. Istoria nu negociază. Și, mai ales, ea nu se lasă influențată de decizia noastră morală de a alege viața obișnuită și banală respingând în schimb performanțele strălucite care aduc nenorocire.

Acești doi poli evenimentiali ai emancipării evreiești nu reprezintă unicul fenomen în care cruzimea istoriei dezvăluie caracterul inexorabil și nemilos al operelor sale. Deși rezultă din propriile noastre acte, istoria rămâne totuși insensibilă atât la intențiile poporului umil, cât și la intențiile oamenilor de seamă. Istoria îi duce pe toți către alte țeluri decât cele propuse prin intențiile agenților ei.

Note

17. Matematica germană – titlul revistei oficiale de specialitate.

18. În *De interpretatione*, Aristotel ilustrează relația dintre clasă și subclasă prin exemple precum „Orice om este alb – unii oameni nu sunt albi” etc. Exemplul opoziției *om alb* – *om non-alb* nu revine niciodată în opera sa. Probabil pentru a justifica această absență, Aristotel reia ideea și o comentează explicit în *Metafizica*: „Nici pielea albă, nici cea neagră a omului nu/formează specii diferite/, nici nu există o diferență/specifică/a omului alb în raport cu omul

negru“ (vezi Aristotel, *Metafizica*, trad. de Andrei Cornea, Humanitas, București, 2007, p. 386 – n.ed.). Sfântul Toma citează același exemplu în același spirit. În celebrul său *Dialog mit Pünjer über Existenz (Dialog cu Pünjer asupra existenței)*, Frege introduce *melanodermia* în același scop, ca să illustreze maniera corectă de a trage concluzii dintr-un raționament particular: „Dacă «unii oameni sunt negri», rezultă că «unii negri sunt oameni». Dar există ceva care se opune acestei aserțiuni“, comentează Frege, „pentru că, involuntar, apare gândul: «Dar nu toți negrii sunt oameni!»“ Într-adevăr, această aserțiune, chiar dacă nu e o consecință necesară, este, din punct de vedere logic, total compatibilă cu premisa „Unii negri sunt oameni“; ambele sunt raționamente particulare, și între ele nu există nici o contradicție logică. Pentru a rămâne fidel regulilor stricte ale inferenței logice, Frege propune următoarea formulă: „Unii negri sunt oameni. *Poate chiar toți.*“ Exemplul paralel privește raționamentul particular: „Unii oameni sunt germani.“ De aici concluzia absolut corectă din punct de vedere logic: „Există oameni care sunt germani.“ La acest raționament, Frege nu mai adaugă „poate chiar toți“.

19. Într-o lucrare din 1897, care poartă titlul *Logik*, Frege își ilustrează teza prin exemplul: „Cum am putea face un negru din străfundurile Africii să-și schimbe părerea că nasul mic al europenilor e urât și că, dimpotrivă, nasurile turtite ale negrilor sunt frumoase?“ În epoca în care Frege redacta manuscrisul *Logicii* sale și încă multă vreme după aceea, *rinologia comparată* se bucura de respectabilitate științifică și își exercita propria ei fascinație în cadrul dezbaterilor politice din Germania.

Cine se asimilează asimilează

Cu toate acestea, în ciuda cruzimii sale, istoria rămâne, că o vrem sau nu, spațiul uman al unei parousía²⁰ divine – mediul în care se împlinește ascensiunea Rațiunii către propriile înălțimi.

Căci asimilarea (folosesc expresia „evreu asimilat“ în conotația clasică, europeană, în Statele Unite ea însemnând astăzi dispariția prin absorbție totală) este un proces natural pentru orice comunitate socială. Dicționarul *Petit Robert* o consemnează drept „un act al spiritului, care consideră“ o persoană ca fiind „asemenea oricărei alteia“. Mi s-ar părea absurd să fie contestată o asemenea legitimitate. Desigur, asimilarea poate duce la absorbția totală, la dispariția unei minorități în masa majorității. Dar aceasta nu e nicidecum o consecință obligatorie.

O minoritate care nimerește într-o colectivitate diferită, chiar ostilă, își conservă particularitățile numai dacă ele reprezintă valori proprii și veritabile, de care acea comunitate e hotărâtă să rămână atașată. Cea mai bună dovadă e însăși istoria bimilenară a evreilor.

Unul dintre argumentele majore ale celor care, în sânul comunității evreiești, se opun oricărei asimilări este acela că menținerea riguroasă a ritualurilor constituie unicul mijloc împotriva absorbției complete, împotriva totalei dispariții a evreilor din istorie.

Personal, contest atât adevărul material, cât și legitimitatea istorică a acestui argument.

Contest adevărul său ca fapt istoric și social: respectarea ritualurilor religioase, oricât de riguroasă ar fi ea, ca și credința, oricât de profundă, într-un Dumnezeu unic nu oferă și nu pot oferi nici o apărare, nici un adăpost împotriva dispariției totale a unei comunități omenești, atunci când există voința și mijloacele pentru distrugerea ei. Câte popoare n-au fost împinse la completă dispariție în decursul istoriei prin metode artizanale? Iar puținii evrei care au supraviețuit uriașei industrii a genocidului pusă la cale de cel de-al Treilea Reich sigur nu și-au datorat salvarea nici fidelității lor față de rituri, nici

credinței în Dumnezeu unic. Fondarea statului Israel este, fără îndoială, unul dintre evenimentele cele mai neobișnuite din istorie, mai ales datorită dimensiunii sale etice; trebuie văzut în acest act împlinirea unei fundamentale datorii morale a Occidentului, un imperativ categoric: răspunsul care a urmat conștientizării consecințelor antisemitismului pe care însăși substanța acestui Occident l-a secretat și l-a acumulat încă de la începuturile sale. Dar nici securitatea, nici viața evreilor din interiorul frontierelor Israelului nu pot fi garantate numai prin respectarea ritualurilor ancestrale, și nici prin credința în Dumnezeu. Credința nu ajunge. E nevoie în mod imperativ de forțe sociale materiale, de o putere istorică eficientă.

Iar această putere a existat și există, după cum voi încerca să arăt în cele ce urmează.

Contest, de asemenea, legitimitatea istorică a argumentului. Singularitatea colectivității evreiești de-a lungul istoriei a atras de multă vreme atenția, uimindu-i pe prieteni ca și pe dușmani. Mă mulțumesc să evoc, privitor la aceasta, reflecțiile atât de profunde pe care Blaise Pascal le-a consacrat perenității poporului evreu. Și mi-aș permite să caracterizez prezența evreiască pe tot parcursul istoriei prin cuvintele cu care marele matematician elvețian Jacques Bernoulli și-a caracterizat *spira mirabilis*²¹ – curba geometrică extravagantă al cărei inventator era: *Eadem mutata resurgo*²². Etruscii au devenit italieni, galii au devenit francezi. Dar ce au devenit vandalii și avarii, cimbrii și cumanii? Câte din popoarele care au trăit pe teritoriul Imperiului Roman n-au dispărut fără a lăsa nici o urmă în afara numelui lor! Desigur, nu e nimic extraordinar în aceasta. Dimpotrivă, e vorba de însuși mersul natural și crud al istoriei. Doar evreii au fost evrei în Roma imperială de odinioară și așa au rămas și pe teritoriul actual al vechiului imperiu. Doar evreii au traversat timpul istoriei, trecând de la societatea sclavagistă la cea feudală, de la feudalism la capitalism, și chiar la socialism (real sau mai ales ireal), și au străbătut spațiul islamului, ca și pe cel al creștinătății, păstrându-și identitatea în fiecare mediu nou.

Pentru a zăbovi încă o clipă în zonele reci ale metaforelor matematice, voi îndrăzni să spun că evreii au fost *Invarianta* fundamentală a istoriei Occidentului în raport cu transformările sociale, politice și etnice petrecute pe parcursul a trei milenii.

Dar, deși absolut distincți de majoritatea dominantă, ei nu s-au izolat niciodată de mediu și, în ciuda tuturor aparențelor, niciodată n-au constituit o

insulă exotică, străină de restul lumii. Dimpotrivă, au participat întotdeauna la viața din jur, la viața anturajului lor, dar mai ales la viața universală a tuturor mediilor, separate între ele de frontiere etnice, naționale sau religioase. Secole întregi, ei au fost constrânși, în țările Europei, să poarte o pată galbenă: un umilitor semn distinctiv. Gabriel Bethlen, prinț în Transilvania calvinistă, a fost fără îndoială o excepție, impunând, în 1621, în țara sa un articol de lege care interzicea evreilor să poarte însemne degradante. Evreii înșiși adoptaseră semnele exterioare pentru a se distinge cu mândrie de neevrei. Dar, în ciuda acestor semne vizibile de separare, ei au reprezentat pretutindeni o parte constitutivă a colectivității care-i primise. Și – ce putea fi mai natural? – au adoptat din ce în ce mai multe din cutumele mediului ambiant; acest lucru este valabil chiar și pentru cei care țineau să rămână riguros fideli riturilor tradiționale.

Mai important mi se pare faptul că asimilarea, dincolo de caracterul ei de fenomen natural pentru orice colectivitate umană, în mod cu totul particular, constituie o dimensiune specifică a înseși condiției evreiești.

Aproape un mileniu de istorie evreiască este elenistic. Philon, evreul, nu cunoștea ebraica, și chiar și unii regi și mari preoți ai Ierusalimului purtau nume grecești. Maimonide și-a scris în arabă, limba universală a culturii timpului său, marea operă filozofică; de altminteri, aceasta a exercitat o influență profundă asupra teologiei creștine, în vreme ce impactul ei asupra teologiei iudaice a fost, practic, nul. Una dintre particularitățile cele mai remarcabile ale singularității istoriei evreilor este că, în spațiul acestei istorii, asimilarea nu a dus niciodată la disoluție, la dispariția totală a evreilor. Aș spune chiar dimpotrivă: tocmai procesul singular de asimilare e cel care a asigurat vitalitatea prezenței evreiești, perenitatea valorilor specifice care-i aparțineau și pe care nu a încetat niciodată să le vehiculeze și să le transmită. Ce ar fi devenit comunitatea evreiască, în mijlocul străinilor, fără asimilare? O fosilă exotică a istoriei, o relicvă folclorică închisă în ea însăși – desigur, cu totul demnă de admirație –, conservând și cultivând însă doar pentru sine marile valori morale din trecutul său ca pe un obiect de folclor.

Și acesta nu e decât unul din motivele pentru care consider argumentarea contra integrării și asimilării evreilor ca nevalabilă din punct de vedere moral.

Pentru că cel care se asimilează asimilează la rândul său.

Evreii au fost purtătorii anumitor principii universale de morală care, de la începuturile lor, au jucat un rol remarcabil în înflorirea spirituală a Occidentului.

Mă voi mulțumi să amintesc aici numai câteva dintre acestea: sacralitatea supremă a vieții umane; existența unei autorități absolute, unice, cea a lui Dumnezeu, care e unul și același pentru întreaga umanitate; ideea de dreptate socială; o zi pe săptămână de odihnă sacră atât pentru stăpân, cât și pentru sclav. Oare nu un evreu elenizat, Saul din Tars, a fost cel care a transmis păgânilor acest mesaj de universalitate cu precădere evreiesc? Oare nu același apostol evreu, Sfântul Pavel, le scria corintenilor: eu sunt evreu pentru evrei și elen pentru eleni?

Voi cita de asemenea câteva principii iudaice: cuvântul lui Dumnezeu fiind inaccesibil muritorilor, este de datoria fiecăruia să încerce să-l interpreteze, iar interpretarea Scripturii este obligatoriu liberă. Teza conform căreia Dumnezeu este unica autoritate supremă a fost interpretată de către Benjamin Franklin după cum urmează: *Rebellion against tyrants is obedience to God.*²³

La fel stau lucrurile, numai că la un nivel diferit, cu unele prescripții rituale sacre privitoare la viața cotidiană: imperativul absolut de a învăța să scrii și să citești, dacă nu vrei să păcătuiești, de a-ți spăla mâinile înainte de a atinge pâinea, de a face baiea săptămânală obligatorie în vederea Sabatului, precum și numeroase alte obligații riguroase de igienă corporală. Nimeni n-ar mai spune astăzi despre toate aceste ritualuri că sunt specific evreiești. Totuși, în trecut așa au fost. Pe când eram adolescent, în țara mea evreii erau încă ridiculizați pentru asemenea obiceiuri bizare. Tot așa, pe vremea adolescenței mele, în țările Europei de Est, și chiar din Europa Centrală, riscai să fi în mod spontan calificat drept „iudeo-bolșevic“ dacă apărai dreptul muncitorilor la grevă sau dreptul femeilor la salarii egale cu ale bărbaților. Bineînțeles că acestea nu sunt revendicări specific evreiești, dar nu e mai puțin adevărat că prezența evreilor în mișcările de emancipare era atât de frapantă, încât, pentru o copleșitoare majoritate, asemenea amalgamuri politice păreau absolut evidente.

La fel de importantă mi se pare a fi contribuția evreilor asimilați – și numai a acestora – la patrimoniul spiritual al mediului neevreu în care trăiau. Cine ar putea spune despre opera unui Philon, a unui Maimonide, despre cea a lui Spinoza sau a lui Husserl că ele nu aparțin moștenirii universale a gândirii occidentale? Limba germană a asimilat-o pe cea a lui Heinrich Heine și a lui Franz Kafka. Poezia lui Paul Celan a pătruns profund în literatura germană contemporană, și impactul ei extraordinar se datorează în mod deosebit mesajului specific evreiesc, care a devenit astfel o parte organică și esențială a

moștenirii spirituale specific germane. Tulburătoarea sa poezie *Todesfugue* nu numai că a devenit „lectură obligatorie“ în școli, dar mii de germani o știu pe de rost. Opera acestor autori e o parte tot atât de inalienabilă a culturii germane ca și cea a lui Hölderlin, Rilke sau Thomas Mann. Dar opera lor n-ar fi putut fi asimilată dacă ei înșiși n-ar fi fost asimilați de către mediul în care trăiau. Sigur, Pierre Duhem avea dreptate: Jacobi și Heinrich Hertz, Minkowski și Einstein au fost cu adevărat *prototipuri ale spiritului german*. Karl Marx este la fel de indisociabil de moștenirea spirituală germană ca și Martin Luther.

A-ți păstra identitatea în diversitate, da, dar nu de amorul artei, nu ca scop în sine, ci într-un scop axiologic. A ține doar pentru tine însuși niște valori mi se pare moralmente condamnat. Gândiți-vă la Bund, Uniunea Muncitorilor Evrei, și la enorma sa contribuție în vederea transmiterii gândirii politice europene în Polonia, în țările baltice și în Rusia!

Mi-aș permite să caracterizez procesul singular de asimilare, care e cel al istoriei evreiești, prin cuvântul „diremptiune“²⁴, pe care Hegel l-a introdus pentru a desemna această stranie dialectică din relația spirituală, care separă și unește totodată, opune și leagă, care semnifică în același timp divorț și mariaj, sciziune și coeziune, disjunctie și conjuncție, înstrăinare și înfrățire. Desigur, nu e ușor să trăiești într-o asemenea stare de asimilare, care implică o permanentă ambiguitate. Oricum, departe de a reprezenta un pericol, asimilarea a jucat dintotdeauna un rol constructiv în istoria comună și în cea separată a evreilor și a neevreilor.

Diaspora, mai veche de două milenii, nu e o pană a Istoriei, iar Galutul nu este Exilul, ci o modalitate singulară de a fi. O ființă amfibie: iată statutul ontic al evreului în spațiul Occidentului. Fiind deopotrivă Același și Altul, conștiința evreiască este conștiința nefericită a Occidentului.

Note

²⁰. Prezență, apariție (gr.) (n.tr.).

²¹. Spirala magică (lat.).

²². R nasc preschimbată, dar de fapt aceeași (lat.).

²³. Revolta împotriva tiranilor este supunere față de Dumnezeu (engl.).

²⁴. De la lat. *diremptio*, „separare“, „despărțire“ (n.tr.).

În întreaga literatură occidentală nu poate fi găsit nici un discurs opus neîntreruptei retorici antisemite care să fie la fel de puternic și de abundent ca ea.

Totuși, au existat unele voci...

Voci izolate, e adevărat, cântece de păsări, prea scurte pentru a putea fi auzite, ale unor păsări prea rare pentru a fi văzute de toată lumea, voci prea slabe pentru a străpunge miezul tare al unei opinii statornicite din timpuri imemorale, afirmații prea delicate pentru a zgudui convingeri a căror vechime milenară le conferea aparența unui adevăr de nezdruncinat. Voci ca a lui Ioannes Reuchlin, a abatelui Grégoire, a lui Lessing, a lui Pascal și a lui Racine, sau vocea lui Alexander von Humboldt – personalitate căreia al Treilea Reich îi atribuia prin excelență responsabilitatea pătrunderii evreilor în viața culturală germană și, ca atare, a degenerării ei: „Nu există rase inferioare și rase superioare, domnule“ – îi scria Humboldt în 1845 contelui Gobineau, care îi dedicase un exemplar din *Eseu asupra inegalității raselor umane*, prima carte în care rasismul are ambiția de a fi o știință pozitivă. „O asemenea concepție nu mi se pare nici justă, nici demnă de secolul în care trăim și cu ale cărui lumini îndrăznim să ne lăudăm. Specia umană este unică, omenirea este o unitate în diversitate. *Toate rasele sunt menite să fie libere.*“ În același spațiu, contemporanul său, Hegel, repeta încă din 1818 la cursurile sale despre *Filozofia spiritului*, ținute la universitățile din Heidelberg și din Berlin: „Din originea oamenilor însă nu se poate scoate nici un temei pentru dreptul sau neîndreptățirea lor la libertate, sau pentru dreptul de a domni peste alții.“²⁶

Dar poate că, înainte de orice, ar trebui să ascultăm o voce mai îndepărtată, necunoscută și unică, cea a lui Andreas Osiander.

Celebru editor al lui Copernic și unul dintre fondatorii protestantismului german, el rămâne necunoscut în calitatea sa de autor al unui opuscul publicat în 1540, o cârtică anonimă de vreo patruzeci de pagini consacrată apărării evreilor și redactată sub forma unei scrisori adresate episcopului de Eichstätt. De teamă, îl ruga pe acesta să nu facă public numele său: îi era în pericol viața.

Osiander denunța răspicat, fără nici un compromis, fără nici o ezitare, persecutarea evreilor. Nu e blând, nu cruță pe nimeni. El vorbește deschis despre „acești sârmani și nefericiți inocenți, înfricoșați, timorați, fără puteri – torturați, strangulați, masacrați, arși de vii –, pe care nimeni nu-i protejează, pe care toți îi urăsc, bucurându-se de nenorocirea lor“.

„În calitate de creștin“, scrie Osiander, „consider că cea mai înaltă datorie a mea este să denunț nelegiuirea. E suprema mea datorie de creștin față de Dumnezeu să mă opun nedreptății și încălcării legii divine“. Conform unei expresii consacrate, evreii erau *vogelfrei* – „liberi ca păsările cerului“; o expresie drăgălașă, care în realitate însemna pur și simplu în afara legii. Oricine se poate simți liber să ucidă pe cel care este „liber ca păsările cerului“. „E oribil, înspăimântător, terifiant să vezi cu ce cruzime sălbatică erau strangulați și arși evrei nevinovați. Și dacă cei care-i strangulează pe evrei cred că acționează conform justiției, atunci toți aceia – împărat, regi, prinți și orașe – care adăpostesc pe domeniile lor evrei sunt vinovați și merită să fie pedepsiți pentru că nu i-au strangulat pe toți evreii.“

În 1526, cavaleria grea a Ungariei a fost zdrobită de cavaleria ușoară a armatei otomane. Regele Ungariei Ludovic Jagelonul cade, regatul Ungariei se năruie. În scurt timp turcii ajung la porțile Vienei. Cu zece ani înaintea acestui cataclism, generalisimul armatei ungurești, Gheorghe Doja, soldat redutabil și genial om de arme, propusese o nouă strategie: o imensă armată compusă din soldați fără pământ, al căror angajament să fie retribuit cu câte un lot cultivabil; aveau să lupte ca niște tigri pentru a-și apăra pământul. Dar cum proprietatea latifundiară pare astfel amenințată, nobilimea maghiară se revoltă. Armata ei de cavaleri îi încercuiește pe țăranii neînarmați și îi masacrează. Masa de țăranii care au fost atunci trași în țeapă, spânzurați, arși, tăiați în patru depășea de departe numărul victimelor din zece pogromuri. Osiander a văzut în ruina Ungariei opera justiției divine. „Poate că biata țară ungurească și-a meritat cu prisosință soarta de a deveni o ruină, din pricina sângelui nevinovat, creștin și evreiesc, pe care l-a vărsat.“ Și Osiander face aluzie la faptul că și alte țări care vărsaseră sânge nevinovat riscau să aibă aceeași soartă. Ungaria și, în primul rând, Germania s-au arătat atât de sensibile la acuzele aduse de Osiander, încât au avut grijă să nu cumva să se facă, o dată în plus, vinovate de a fi renunțat să-i stranguleze pe toți evreii.

„Tăcerea echivalează cu complicitatea“, trage concluzia Osiander. „Să tac

ar însemna să mă fac vinovat în fața lui Dumnezeu. Căci Dumnezeu, Dumnezeul Vechiului Testament, iartă orice păcat – cu excepția aceluia de a face să curgă sânge nevinovat. Așa că Domnul însuși e cel care-mi dă curajul de a-mi exprima public, în mod temerar, opinia.“

Frontispiciul opusculului său poartă în exergă cuvintele: „Cine varsă sânge nevinovat prin sânge va pieri.“

Cele câteva citate pe care le-am oferit pot da impresia că epistola lui Osiander, desigur plină de sentimente nobile, n-ar fi decât o pledoarie pasionată în favoarea evreilor. Nicidecum. Opusculul acesta e un text consistent, o înlănțuire de argumente juridice, morale și teologice contra torturii în genere și, totodată, un manifest înflăcărat pentru drepturile omului. El constituie probabil, după textul pe cât de calm, pe atât de magnific al *Retoricii* lui Aristotel, prima riguroasă reducere la absurd a oricărei jurisdicții bazate pe tortură.

Dar l-a auzit oare cineva? Episcopul de Eichstätt a fost foarte înțelegător și a ordonat eliberarea unui grup de evrei din Titting supuși torturii, acuzați că ar fi comis un asasinat ritual. Dar Luther a pus capăt alianței și prieteniei sale cu Osiander; iar unul dintre cei mai celebri teologi ai epocii, Ioannes Eck, vechi coleg al lui Osiander la Ingolstadt, a publicat, în 1541, un pamflet fulminant contra „invențiilor mincinoase ale seducătorului luteran, părintele protector al evreilor, care și-a pierdut bunul-simț susținând că aceștia ar fi victimele unei injustiții, flecar stupid, adorator al Vișelului de Aur, care, orbit de banii cămătarilor evrei, a îndrăznit să pună la îndoială adevărul unor dovezi incontestabile“ .

Pamfletul lui Ioannes Eck vorbea limbajul majorității – nu totdeauna tăcută. Osiander cânta solo în fața unui cor al lupilor.

„*Istoria universală nu este tărâmul fericirii*. Perioadele de fericire sunt pagini goale ale sale“²⁷ scria Hegel. Și totuși, cartea de istorie a Germaniei conține pagini de nefericire care ar merita, poate, să fie din când în când citite. Nu e doar cazul paginilor datorate lui Osiander, e și cazul paginilor la fel de profunde ale lui Friedrich Nietzsche, de altminteri nu lipsite de remarci uneori deplasate, dar comportând și reflecții critice care merită întreaga noastră atenție. A fost prima mea lectură filozofică. Aveam aproape cincisprezece ani când am făcut cunoștință cu un băiat de vârsta mea, Moise Klein. Eu trăiam cât se poate de confortabil: o cameră, o bucătărie, unde locuiam cu familia mea de cinci persoane, dar la parter, și, chiar dacă nu aveam apă curentă, cel puțin ne puteam

bucura de lumina zilei, ca și de cea a unui bec electric. În vreme ce Moise Klein, împreună cu familia lui prolifică de evrei ortodocși, locuia mizerabil, într-o gaură de la subsolul ghetoului, luminată doar de o lampă cu petrol. Slab, palid, măcinat de tuberculoză, roșcovan, cu fața acoperită de pistrui, el reprezenta în ochii populației maghiare și românești prototipul „evreului roșcat“ sau, în nomenclatorul german, „Tintenjude“. Prea sărac pentru a putea merge la școală, el muncea în construcții ca ucenic zidar și căra pe umeri cărămizi pentru schelărie. După zece ore de muncă, serile, se întâlnea cu mine în grădina publică. Venea la întâlnire îngrijit, spălat, purtând o cămașă albă cu guler Danton. Eu îi vorbeam despre orbitele electronilor, despre minunile triunghiului lui Pascal și despre formula binomului. El îmi citea din Nietzsche, autorul lui preferat. Comunismul îi repugna. El a trezit în mine pasiunea pentru filozofie. Era epoca în care naziștilor analfabeți le plăcea să afișeze o slăbiciune pentru cultură – ceea ce n-a fost niciodată punctul lor forte –, beatificându-l pe Nietzsche și făcând eforturi penibile de a-și însuși, mutilată, gândirea sa. Regăsesc astăzi unele fragmente pe care prietenul meu mi le citea pe atunci ca să mă consoleze: „Evreii [...] au simțământul de a fi poporul ales dintre popoare, și anume pentru că sunt geniul moral printre popoare.“ „Europa trebuie să le fie deosebit de recunoscătoare“ pentru „stilul măreț al moralei“, tocmai „în privința obișnuințelor intelectuale *mai nete*“. „Germanii, [...] o rasă jalnic de nesăbuită, căreia și astăzi trebuie să i se tragă o săpuneală zdravănă“²⁸, „cuprinși când de absurdul acces de galofobie, când de antisemitism, când de antipolonezism [...] sau de teutomanie, sau de prusianism“, de ideea că sângele german resimte și va resimți nevoia de a se debarasa de „acest quantum evreiesc“. „Ar fi poate utilă și legitimă expulzarea din țară a scandalagiilor antisemiți.“ „Cât ar fi de categorică, respingerea antisemitismului propriu-zis, respingere exprimată de unele capete politice prudente, totuși această prudență și această politică nu iau nicidecum poziție împotriva sentimentului în sine, ci numai împotriva exceselor sale primejdioase și mai ales împotriva expresiei dezgustătoare și abominabile a acestui sentiment necumpătat.“ „Fie-mi cu iertare dacă, îndrăznind să zăbovesc pentru scurt timp în acest ținut deosebit de infectat, n-am fost nici eu scutit de primejdia contagiunii.“²⁹ „Pretutindeni unde evreii au ajuns influenți i-au învățat pe ceilalți să deosebească mai subtil, să conchidă mai net, să scrie mai limpede și mai precis; misiunea lor a fost întotdeauna să aducă un popor «la rațiune».“³⁰

Note

25. Vorbele zboară (lat.) (n.ed.).

26. Vezi Hegel, *Enciclopedia științelor filozofice*, partea a treia, *Filozofia spiritului*, trad. de Constantin Floru, Humanitas, București, 1996, p. 56 (n.ed.).

27. Vezi Hegel, *Prelegeri de filozofie a istoriei*, trad. de Petru Drăghici și Radu Stoichiță, Humanitas, București, 1997, p. 28 (n.ed.).

28. Friedrich Nietzsche, *Știința voioasă*, trad. de Liana Mănescu, în *Știința voioasă. Genealogia moralei. Amurgul idolilor*, Humanitas, București, 1994, p. 136, pp. 222–223 (n.ed.).

29. Citate din Friedrich Nietzsche, *Dincolo de Bine și de Rău*, trad. de Francisc Grünberg, Humanitas, București, 2011, pp. 189–192 (n.ed.).

30. Friedrich Nietzsche, *Știința voioasă*, trad. rom. cit., p. 223 (n.ed.).

Dar, în afara câtorva voci, există de asemenea o mare tăcere, care nu e cea a complicității mute. Literatura pe care marii mistici – Ioan Scotus Eriugena, Meister Eckhart, Juan de la Cruz, Jakob Böhme, Henry More, Antoinette Bourignon și alții – ne-au lăsat-o moștenire e ca un râu subteran care traversează în tăcere contextul peisajului occidental, fără a fi fost poluat de ura față de evrei. Voci solitare, slabe, uitate? Da, verba volant, dar verbul pe care aceste voci l-au făcut auzit este ireversibil, vibrațiile lor de înaltă frecvență sunt indestructibile și aceste cuvinte, odată rostite, persistă și se propagă în spațiu ca un strigăt surd, ca o premoniție cu neputință de ignorat.

Iar dincolo de cuvinte, mai sunt și gesturile. Gesturi mute, gesturi ale unor persoane izolate, acte individuale care n-au dobândit niciodată statutul ontic al unui eveniment social? Poate. Dar imensitatea imprevizibilă a efectelor lor nu era niciodată proporțională cu dimensiunile infime ale cauzelor.

Pe 19 martie 1944, Ungaria este ocupată de Germania, amiralul Horthy este arestat, guvernul său este înlocuit de o bandă de naziști. Amiralul, fost aghiotant al împăratului Franz Joseph, era un antisemit de școală veche, care ținea să respecte un maximum de legalitate. În ciuda masacrelor oribile organizate de naziștii maghiari – filmul *Music Box* al lui Costa Gavras a păstrat câteva imagini, destul de palide în comparație cu realitatea –, Horthy a reușit să-i salveze de la deportare pe cetățenii evrei din Budapesta. Regimul său era unul fascist, de tipul celui franchist, cu diferența că Franco, fiind un catolic fervent, respingea categoric ideea de „rasă”, în vreme ce Horthy, primul în Europa, încă de la începutul anilor '20, a introdus în țara sa legi de discriminare rasială. Nou instalatul guvern nazist s-a pus, așadar, entuziast la dispoziția Germaniei.

5 mai 1944, ziua în care evreii Ungariei sunt concentrați în ghetouri. În două săptămâni, deportarea evreilor din nordul Transilvaniei este finalizată. Adolf Eichmann felicită autoritățile ungurești: prin eficacitatea lor, s-au arătat demne de strămoșii lor, hunii! Înainte de deportare, tata a pus toate cărțile mele într-un teanc în mijlocul apartamentului. Deasupra lor, pe o coală de hârtie, o

scurtă scrisoare de adio. *Ultima verba*, cuvintele sale erau adresate Învingătorului; era o rugămintă: „Vă rog... Am 56 de ani. E tot ce-am adunat în decursul unei vieți. Aceste cărți. Nu vă atingeți de ele!... Când romanii au ocupat Siracuza și au ajuns la casa lui Arhimede, l-au găsit desenând figuri geometrice pe nisip. Soldatului care s-a repezit la el să-lucidă, Arhimede nu i-a spus decât o vorbă: «Nu vă atingeți de cercurile mele!»“ În primele zile după război, când a intrat în vechiul nostru apartament, sora mea a găsit pardoseala de lemn distrusă, ușile dulapurilor smulse, paturile spintecate. De cărțile mele însă nu se atinsese nimeni – veniseră să caute aur și diamante, pe care evreii – era de notorietate – le ascundeau cu siguranță pe undeva; cine se interesa de niște biete cărți? Printre ele erau câteva romane – *Candide*, *Nepotul lui Rameau*, romane de Stefan Zweig, *Iosif și frații săi* de Thomas Mann, un manual de arheologie biblică, *Viața lui Isus* a lui Ernest Renan, *Femeia și socialismul* a lui August Bebel, poemele lui Goethe, Heine și Villon, operele de tinerețe ale lui Marx, *Tractatus theologico-politicus* al lui Spinoza, *Platon-ul* lui Schleiermacher, *Zarathustra* al lui Nietzsche, *Presocraticii* lui Nestlé, *Critica rațiunii pure* – în fine, mica bibliotecă a unui adolescent. Tata sperase că o voi regăsi, pentru că mă știa în deplină siguranță: mă aflam în închisoarea militară din Cluj, condamnat la șase ani de muncă forțată – deci sub protecția legii –, iar Ungaria ținea întotdeauna să ofere cu mândrie lumii civilizate imaginea unui „stat de drept“ riguros. Într-o zi am primit chiar o carte poștală. Pe ștampila Poștei Reichului se putea citi numele localității de unde era expediată – Waldsee. Textul, foarte scurt, cu o caligrafie atât de copilăroasă, atât de reconfortantă, încât mi se părea de-a dreptul suspectă, era scris cu creionul: „Despărțită de părinți, mă aflu aici împreună cu toate prietenele mele. Suntem sănătoase. De mâine începem să muncim. Adio, dragostea mea, nu știu dacă te voi mai vedea vreodată.“ Cuvintele de adio ale unei fete de nici șaisprezece ani, pe care o întâlнисem la Budapesta. Era încă un copil. Chipul ei de înger rafaelic cu bucle blonde va rămâne pe veci întipărit în inima mea.

Într-una din primele nopți ale lunii iunie, ușa celulei noastre se deschide brusc și suntem treziți de lumina orbitoare a reflectoarelor. În cadrul ușii – comandantul închisorii, câțiva gardieni și, în mijloc, un ofițer SS, înalt, foarte elegant, cu mănuși și monoclu. Cu o încruntare abia perceptibilă, face brusc un pas înapoi, izbit de miasma încinsă pe care o exala masa imundă a corpurilor năclăite, înghesuite în grupuri înforme; schițează cu mâna un vag gest de

dezgust și ușa se închide la loc. Suflul rece al unei sumbre presimțiri a traversat spațiul recăzut în obscuritate.

Așa reușea deci meticuloasa vigilență nemțească să ne împiedice să ne fofilăm cumva prin ochiurile plasei sale.

A doua zi începe procedura rituală a selecționării și izolării evreilor într-o celulă specială, închisă ermetic. În noaptea de 6 iunie, către orele patru, suntem conduși în curtea închisorii. Acolo ne așteaptă o companie de jandarmi maghiari. Ni se pun cătușe; fiecărui rând de opt persoane i se atașează câte un lanț greu, fixat de glezne. Duri, expeditivi, reci, fără nici o insultă, fără nici un semn de ură personală, lucrează cu rapiditatea și precizia unor profesioniști experimentați care-și fac meseria. Pentru prima dată mi se pare că am devenit pur și simplu un „obiect“. Cu armele în poziție de tir, cu baioneta scoasă, jandarmii încercuiesc micul nostru grup. Câteva ordine scurte, rostite cu voce puternică, rapide lovituri cu patul armei, și grupul nostru se pune în mișcare de-a lungul străzilor largi, prăfuite și pustii ale orașului adormit. Cadența infernală a lanțurilor înăbușă tăcerea mortală a angoasei care ne strânge unii în alții. Brusc se deschide o fereastră, o fată, frecându-și ochii încă grei de somn, îndreaptă spre noi o privire sticloasă de hipnotizată; are părul ciufulit, albul cămășii sale de noapte traversează ca un fulger obscuritatea crepusculară. printr-un gest lent, foarte lent, ridică mâna, își duce degetele la buza inferioară. Gura i se deschide, îi zăresc dinții albi. Am senzația că aud un suspin: „O, Dumnezeule!“ Ajungem la o mică gară de mărfuri de la periferia orașului. Se luminează de ziuă. Pe calea ferată, un vechi vagon de vite, atașat la o vetustă locomotivă cu aburi pufăind, gata de pomire, ne așteaptă cu ușile larg deschise. „Aruncați tot ce aveți asupra voastră și urcați. Urcați repede, repede!“ – ordinul e subliniat de o avalanșă de lovituri cu patul armei, suntem înghesuiți în vagonul jegos, ușa se închide. Cu ochii ieșiți din orbite, ne privim unii pe alții, palizi, amuțiți. Trenul se pune în mișcare și, însoțit de pufăitul vaporilor, avansează încet. După vreo zece minute sau un sfert de oră, locomotiva frânează brusc, trenul se oprește, face niște manevre obscure, scoate aburi și se angajează într-un foarte lent mers înapoi. Ne privim cu o mirare și o spaimă crescânde. Trenul se oprește. Printre gratiile de la ferestre zărim din nou gara. Ușa vagonului se deschide. Ne așteaptă jandarmii. „Afară! Afară!“ – strigă ei. „Toată lumea afară!“ Sunt nervoși, iritați la culme, ne lovesc, ne ordonă să ne aliniem repede; nici cătușe, nici lanțuri. „Înainte, marș! Direcția: închisoare!“ Deodată, fără să știu de unde sau cum, un murmur

soptit începe să treacă din gură-n gură: „Au debarcat!“ 6 iunie 1944: ziua „Z“, ora „H“! Începem să fredonăm în surdină: *It's a long way to Tipperary, it's a long way to go*. În gând, abia îndrăznesc să-mi spun: „Sunt salvat!“ Dar în sufletul meu o voce fermă mă fulgeră: „Ești un dezertor!“ Închid ochii și văd: în timp ce în curtea închisorii jandarmii ne încătușau, gigantica flotă a Aliatilor se puna în mișcare spre Normandia. Și, în momentul în care eu mă îndrept spre închisoarea devenită brusc un adăpost, văd în fața ochilor miile de băieți de vârsta mea, miile de Tommy și de Willy, care cad ca ploaia în apa rece și turbure a oceanului.

Odată întorși la închisoare, aflu ce s-a petrecut în timpul nopții. Comandantul Hugo Hommonnay, un ofițer din statul-major al armatei ungare, cea mai fidelă aliată a Reichului, ascultând Radio Londra, aude primul vestea debarcării. Îl cheamă pe comandantul închisorii și-i ordonă grabnic „returnarea evreilor“; un mesager e trimis de îndată pe motocicletă la mecanicul locomotivei pentru a impune executarea ordinului. Dar atunci, cărui ordin i s-a supus comandantul Hommonnay? Era un miracol? Mai curând o lege naturală a spiritului occidental: sentimentul demnității umane este inextirpabil.

Nu l-am întâlnit niciodată pe comandantul Hommonnay; am citit pentru prima dată numele lui câțiva ani mai târziu, în 1949, într-un ziar. Figura pe lista celor care fuseseră executați în procesul Rajk, ca „agent al Intelligence Service“. Da, agent: comandantul Hommonnay – agent secret al Dumnezeuului ascuns!

Îmi dau seama că inocența mea e pierdută pentru totdeauna. Vrând, nevrând, sunt și eu o verigă într-un imens lanț causal și nu mă pot sustrage sentimentului unei anumite responsabilități, aceea de a fi implicat în moartea băieților care și-au dat viața pentru ca eu să continui să trăiesc. Nu sunt singurul; și alții, care au împărțit același destin, trăiesc, ca și mine, cu cadavre ascunse sub pat; suntem condamnați să ascundem în șifonierele sufletului nostru trupurile prietenilor răposați. Noi toți avem sentimentul că trăim în zona obscură a ilicitului, că ne-am sustras pe furiș de la o sentință capitală și simțim cum corpurile noastre, înhățate de o forță gravitațională secretă, cad spre locul firesc care le era destinat, acolo unde se găesc toți ceilalți – dincolo.

Ce merite pot eu avea? Ce-aș putea invoca pentru a justifica faptul că am beneficiat de privilegiul mizericordiei divine? Aud mereu aceeași voce: „Nimic! N-ai nici un merit! Ești un uzurpator!“

Și nu evoc acele voci solitare și acele gesturi izolate de care am pomenit

mai sus ca să fac dreptate unei minorități sau de teamă să nu mi se reproșeze că aș fi orb la nuanțe, că aș fi un „teribil generalizator“ care, fără nici un menajament, vă aruncă în față strigătul umilinței și al durerii sale.

După mai mult de cincizeci de ani, privirea întunecată și înecată în lacrimi cu care mă țintuia sora mea e încă prezentă în spiritul meu. Eram comunist, îi declamam fanatic discursul meu înflăcărat despre revoluția care va înlocui ura cu o fraternitate universală, și ea îmi răspundea cu o voce abia perceptibilă: „Toți sunt antisemiți! Catolici și calviniști, comuniști și ortodocși, burghezi și proletari, țărani și mari boieri, toți! Eu nu suport să trăiesc printre acești asasini și complicii lor!“ Puțin după aceea, sora mea a plecat. Definitiv și prin decizie proprie. De atunci o port în conștiința mea ca pe o rană mereu deschisă. De atunci, ceea ce ne unește e un vâl de doliu. Și trebuie să lupt corp la corp cu mine însumi, cu dragostea mea și cu imensa mea durere, și să-mi adun toate puterile pentru a îngăima, ezitând, cu timiditate, dezacordul meu față de judecata ei teribilă.

Dar, o mărturisesc, nu e vorba nici de obediența față de normele moralei severe și reci a obiectivității științifice care mi-ar interzice să trec sub tăcere adevărul contabil al datelor statistice. Nu. Repartiția vocilor „pentru“ și „contra“ nu e, și nici nu poate fi, în opinia mea, obiectul unui sondaj de opinie publică. În aceste evenimente nu există nimic care să poată trimite la cifre. *Non numerare sed ponderare.*³²

Iar greutatea acestor voci, luate în parte sau împreună, nu se dezvăluie decât într-un domeniu transcendent și opus oricărei aritmetici sociale. Inaccessibilă ochiului organic, această zonă hiperuraneană e accesibilă numai ochiului Rațiunii, cârmaciul sufletului, despre care vorbește Platon în dialogul său *Phaidros*; doar rațiunea poate pătrunde aici pentru a percepe prezența lui Dumnezeu – și vorbesc ca profesionist al unei științe exacte și pozitive, ca ateu (ar trebui să spun ca „epicurian“, dacă m-aș exprima în ebraică sau în idiş) –, despre care aceste voci solitare furnizează cea mai convingătoare demonstrație ontologică.

Pentru că gândul acestor trestii solitare și fragile constituie o dovadă privitoare la indestructibilitatea demnității umane. În ciuda imensei constrângerii pe care o exercită oceanul de indiferență și de ură, vor exista întotdeauna voci care să spună „Nu!“ infamiei. Voci slabe, voci singuratice? Poate; dar dacă le vom cântări, ne vom putea convinge de ponderea lor.

Oare nu vocea a cinci drepti e cea care a salvat dintotdeauna omenirea? În cartea sa *Despre arhitectură*, Vitruviu povestește istoria lui Aristip, filozoful socratic care, naufragiat pe un țărm sălbatic și necunoscut, descoperă niște figuri geometrice trasate pe nisip și, adresându-se tovarășilor săi, exclamă: *Bene speremus. Hominum vestigia video.*³³ Semnele pe care, în ascensiunea sa ireversibilă, le trasează pe nisipurile sălbatice ale istoriei Rațiunea – *potentia intellectus seu Libertas humana*³⁴, cum o definea *Etica* lui Spinoza – sunt mult mai complexe și mai contorsionate, mult mai greu de decriptat decât liniile secțiunilor conice. Totuși ele există. Nu e vorba de o gândire speculativă, rezultată dintr-o dorință pioasă. Existența acestor voci este un fapt empiric perceptibil, chiar dacă nu există arhive în care să poată fi găsite probe autentificate.

Se regăsește totuși, chiar și într-un text juridic, un asemenea semn. Primul articol din Constituția Republicii Federale Germane deține, fără îndoială, o poziție singulară între textele de jurisprudență prin caracterul ei sensibil nejuridic: „Demnitatea omului este inviolabilă.“

Cuvinte simple, aproape banale. Dar ce preț a trebuit să plătească Germania – și lumea-ntreagă – pentru ca ele să fie ridicate la statut de lege!

„Această substanță indivizibilă, libertatea absolută, se înalță prin propria putere pe tronul lumii și nu există forță capabilă să-i opună rezistență“, scria Hegel în 1806, în timpul bătăliei de la Iena.

Note

³¹. Faptele rămân (lat.) (*n.ed.*).

³². Nu număra, ci cântărește (lat.).

³³. Să nu ne pierdem speranța, căci văd semnele omului (lat.).

³⁴. Puterea intelectului sau Libertatea umană (lat.).

Condiția evreului și locul său în istorie: commercium, negotium, speculatio

„Evreii, poporul cel mai straniu din toată istoria universală“ – scria Nietzsche în 1888 în Anticristul său. Fapt pe cât de singular, pe atât de permanent, evreii constituie un hapax legomenon³⁵ în contextul istoriei Occidentului. Istoriografia clasică nu dispune de nici o categorie politică sau socială care să poată permite să fie clasificați și să li se atribuie un statut în ansamblul comunității umane. Ei sunt, într-adevăr, inclasabili: nu există nici o clasă umană având ca membri mai multe subclase de colectivități dintre care una să fie cea a evreilor. Orice încercare de a compara traiectoria diacronică a condiției evreiești de-a lungul istoriei cu traiectoria altor grupuri umane persecutate, excluse, disprețuite, umilite, masacrate e destinată eșecului, pentru simplul motiv că ceea ce e limitat nu admite nici o comparație cu ceea ce e fără limite.

În accepțiunea mea, evreii nu sunt nici o națiune care locuiește într-un anumit teritoriu, nici o etnie care vorbește o limbă unică, nici o clasă socială – cu atât mai puțin o rasă. Și mi se pare că nici apartenența lor la confesiunea mozaică nu-i poate defini. Totuși, au fost întotdeauna și mai sunt încă o colectivitate umană cu contururi clare, a cărei unitate palpabilă, departe de a-i fi opusă, se dovedește a fi vehiculul unității lor în imensa multiplicitate a spațiilor umane în care au fost și în care sunt găzduiți. Într-adevăr, statutul social și istoric al evreilor este unic, neaparținând nici unei alte comunități omenеști cunoscute de-a lungul istoriei. Și totuși, limba dispune de o expresie adecvată pentru a desemna statutul special al evreilor: *mediator*.

Iar ceea ce conferă medierii evreiești caracterul ei particular cred că poate fi exprimat prin trei cuvinte latinești, fiecare din ele având un sens dublu: *commercium, negotium, speculatio*.

Commercium: comerț, adică schimb de bunuri materiale, dar și de valori spirituale; așadar, comerț deopotrivă ca sociabilitate, comerț spiritual, întreținere a unor raporturi de reciprocitate între ființele umane, transport și transfer de

produse spirituale dintr-un mediu într-altul, diferit și străin, al unor bunuri spirituale ignorate până atunci, dar a căror ofertă creează o nevoie la care ulterior nu se va mai putea renunța.

Negotium: negoț, negociere – atât pentru a încheia o afacere, cât și pentru a regla un conflict. De asemenea, *neg-otium*, negare a lui *otium*, a liniștii, a calmului sufletesc; neliniștea zbuciumată, angoasa care emană din scrisul lui Kafka, tradiția orală de pe parcursul a două milenii de istorie evreiască, agitația anxioasă a unei sensibilități excesive, manifestare a *petei galbene* pe care evreii au fost constrânși s-o poarte. „Pată galbenă“ – citesc în *Petit Robert*: „Acea parte a retinei în care văzul atinge maximum de claritate.“

În sfârșit, *speculatio*: speculație financiară, dar și speculație teologică, metafizică sau matematică.

Medierea are, desigur, propriul ei geniu. Temeiul ei este capacitatea de *intelligere*, facultatea de a înțelege simultan ambele părți aflate față-n față, prietenul și dușmanul; capacitatea de a-l identifica pe Același cu Celălalt.

Nu mi se pare exagerat să spun că în această întreprindere evreii au fost călăuziți de un geniu specific al medierii.

Mă limitez să amintesc rolul pe care l-au jucat evreii, încă din Antichitate, ca mediatori între Orientul asiatic și Occidentul greco-roman, rolul pe care l-au jucat în transmiterea către Occident a filozofiei platoniciene și, mai ales, a celei neoplatoniciene, iar mai târziu a culturii din spațiul islamic, rolul lor în transfuzia bilaterală a culturii franceze către Germania și a culturii germane către Franța.

Există ceva încă și mai frapant, și anume rolul pe care l-au jucat evreii în acel *commercium* cu moștenirea spirituală germană, adică în transmiterea ei către populațiile Europei Centrale și Răsăritene.

Rusia a adăpostit o numeroasă populație germană. În cadrul Uniunii Sovietice, ea locuia pe teritoriul Regiunii Autonome a Germanilor de pe Volga. Dar cultura germană a fost reprezentată și propagată de evreii din Rusia. Același fenomen s-a produs și în Ungaria, în România și, mai ales, în Polonia. O parte importantă a Cehoslovaciei era locuită de o populație germană. Totuși, imensa literatură germană creată la Praga a fost în cea mai mare parte opera evreilor – fapt care, la drept vorbind, nu le-a atras întotdeauna simpatia cehilor.

Ca primi creștini, evreii au fost mediatori între Roma și barbari. Iar prin opțiunea lor de a fi „poporul ales“, ei s-au angajat, înainte de orice, să

intermedieze între umanitate și Dumnezeu ei unic și să transmită generațiilor viitoare cuvântul și legile divine ale moralei universale.

Oare dubla lor viață, de amfibieni, să fi fost cea care i-a predestinat la acest rol sau, dimpotrivă, conștiința de a fi vehiculele unui comandament divin e cea care le-a impus vocația medierii? Mi-e imposibil să răspund la această întrebare. Ceea ce mi se pare sigur e că statutul ontic de mediatorii le-a impus să renunțe la o patrie. Patria lor nu era nicăieri, fiindcă era pretutindeni. Internaționali, cosmopoliți, poligloți, evreii îmi amintesc vorba lui Valéry: „Eul liber locuiește în Cosmopolis și gândește în toate limbile.“ Patria lor eternă, evreii o poartă pretutindeni cu ei. Patria lor era o carte în care stătea scris: „Să nu ucizi!“

Evreii au fost primii care au dispus de o naționalitate stranie, de o apartenență națională a cărei existență a fost mereu negată în trecut și a cărei realitate viitoare nu este afirmată decât printr-un act cognitiv: conștientizarea ideii unei Europe unite.

Aș cita din nou o afirmație a lui Nietzsche: „Momentan, evreii sunt cea mai mare forță de conservare în Europa noastră atât de amenințată.“ Dacă a fi european va ajunge să însemne într-o bună zi un statut juridic și politic de cetățean – și nu doar un statut spiritual –, dacă se va vorbi într-o zi de o Națiune Europeană, în ceea ce-i privește pe evrei, ei – și doar ei – au fost dintotdeauna europeni. Sunt secole de când familiile evreiești au membri în toate țările. Unchiul pe linie paternă al lui Karl Marx era Marele Rabin din Trier, iar unchiul lui pe linie maternă, „unchiul Philips“, care provenea din nordul Regatului Ungariei, a fondat în Țările de Jos prima societate Philips de aparate electrice, încă modestă în acea perioadă; capitalul rezultat și-l aduna la Eindhoven, în timp ce iubitul său nepot, Karl, căruia îi acorda tot sprijinul, își scria *Capitalul* la Londra și fonda prima Internațională Socialistă.

Condiția evreului este starea ontică de *dirempțiune*, iar sciziunea emisferelor sale cerebrale e tocmai ceea ce ține spiritul său într-o indisolubilă unitate-polaritate care ne-a fost reamintită de George Vajda: tensiunea neîntreruptă dintre particularism și universalism.

Oricum ar fi, cred că medierii trebuie să i se acorde în istorie o importanță de prim-plan. Acțiunea istorică a medierii este pentru umanitate unica speranță de a obține absolvirea păcatului originar comis prin construirea Turnului Babel. Fără această muncă de mediere, umanitatea va rămâne etern condamnată să nu fie decât o adunătură informă de colectivități indisolubile și chiar opuse unele

altora. Înfruptarea acestei medieri a fost întotdeauna o necesitate, deși conștientizarea și recunoașterea universală a unei asemenea necesități sunt de dată recentă.

Acțiunea îndreptată contra scindării, contra fragmentării și disocierii reprezintă una dintre forțele materiale silențioase, dar majore ale umanității angajate în mișcarea istorică a lungului proces de hominizare. E o lucrare la care n-au participat doar evreii. Dar participarea celorlalți a fost întotdeauna fragmentară și limitată în timp și spațiu, pe când evreii reprezintă mereu și pretutindeni *țesutul conjunctiv* al umanității.

Acesta e, după părerea mea, motivul pentru care, de-a lungul întregii istorii, cei care i-au persecutat sau alungat pe evrei au fost tocmai partizanii izolaționismului național. Și din același motiv, marii oameni de stat care au avut ca scop politic deschiderea și universalismul – precum Alexandru, Iulius Caesar, împăratul Frederic II, Harun Ar-Rașid, Cromwell, împăratul Iosif II al Austriei, Napoleon Bonaparte – au fost cei care i-au protejat și susținut pe evrei. I-au protejat, nu din mizericordie, i-au susținut, nu din umanism, ci pentru că au avut nevoie de evrei, în care au recunoscut unul dintre vehiculele cele mai eficiente ale unei politici inspirate de universalism.

Permanența evreilor în istoria Occidentului nu e datorată miracolului credinței, ci acelei forțe materiale care – încet, dar și cu o ineluctabilă tenacitate – se află la baza acestei neîntrerupte mișcări spre realizarea Universalului, spre unitatea Umanității.

Notă

35. „Cuvânt folosit o singură dată“ (gr.). Filologii alexandrini desemnau prin *hapax legomenonun* cuvânt care se întâlnea în opera unui autor o singură dată (*n.ed.*).

În opoziție

Dar în afară de această forță materială mai există o forță, nu mai puțin puternică, o forță spirituală, care i-a protejat și ferit pe evrei de dispariție. De data aceasta însă, este vorba de o forță negativă, sau mai degrabă de însăși forța negativității, acea „putere imensă a negativului, energia gândirii, a Eului pur“³⁶ – despre care Hegel, în *Fenomenologia spiritului*, spunea că e principala manifestare a Libertății. Dimensiunea dominantă, care-i conferă spiritului occidental caracterul distinctiv, forța care a dat elan dezvoltării înfloritoare a Occidentului, vine din conștientizarea faptului că fără existența opoziției calea sa ar fi barată, că ar fi condamnat la sterilitate și senilitate.

Evreii au reprezentat în istoria Occidentului permanenta opoziție politică – și asta într-o epocă în care această noțiune nu dispunea încă de nici o legitimitate. Nu există nici o autoritate care să poată reprezenta pe pământ autoritatea unică și absolută a lui Dumnezeu. Împăratul Romei nu poate fi în nici un caz recunoscut ca un dumnezeu; nici o ființă umană nu poate fi rege de drept divin. Viața omului însă e sacră – iată comandamentul suprem care i-a opus totdeauna pe evrei războiului; în anii dintre cele două războaie mondiale, „evreu“ era sinonim, în Europa, cu peiorativul „pacifist“. Toți oamenii sunt copiii lui Adam și ai Evei. Relația dintre om și Dumnezeu este directă și nici o autoritate terestră nu dispune de privilegiul – și cu atât mai puțin de monopolul – medierii; interpretarea Scripturii, a cuvântului lui Dumnezeu este liberă. Ar fi dificil astăzi să nu recunoaștem substanța eminentă politică a acestor principii religioase – care se opuneau în mod manifest principiilor dominante.

În ciuda discursului său antievreiesc recurent, Biserica nu a dorit niciodată eliminarea evreilor; ea s-a opus întotdeauna unei astfel de idei, ținând în mod ferm la necesitatea prezenței evreilor ca „martori“. Evreii sunt, într-adevăr, martorii Bisericii: nu numai ai mizericordiei sale și ai incontestabilei sale înțelepciuni politice, ci în primul rând ai faptului că Biserica era conștientă de rolul ei de vehicul al Occidentului, rol de neconceput fără prezența unei continue opoziții politice.

După secularizarea vieții politice, evreii au perseverat în opoziția lor militantă, mai cu seamă în rândul mișcărilor de emancipare și de dreptate socială de toate nuanțele.

Iată deci forța care i-a ferit pe evrei de distrugere. Au fost menținuți pentru că a fost nevoie de ei ca mediatori între națiuni, religii, culturi și lumi diferite.

Singulare fosile vii ale erei precreștine, evreii au fost totodată mediatori diacronici între Antichitatea greco-romană și țările și popoarele care i-au succedat. Ei au fost cei care, prin prezența lor, au asigurat continuitatea istorică a Occidentului. Ei rămân unicii martori oculari în viață.

Verigă ce leagă Occidentul prezent de trecutul său antic, acel *bellum* [...] *post hominum memoriam crudelissimum et maximum*³⁷ – pentru a descrie, prin cuvintele lui Titus Livius, un eveniment care nu suferă nici un fel de comparație istorică –, războiul total pe care l-a angajat al Treilea Reich pentru a anihila complet evreii Europei a fost, dincolo de un act condamnat de lege drept „crimă împotriva umanității“, o crimă metafizică, un atentat împotriva Occidentului, ca succesori și moștenitori spirituali ai universalismului Romei, atentat menit să distrugă agentul de legătură dintre Antichitatea romană și prezentul european. Dintr-o lucrare strălucită a lui Peter Landau, profesor la Facultatea de Științe Juridice din München, am aflat recent despre suprimarea dreptului roman sub al Treilea Reich: o mare parte a experților în drept roman erau evrei și evreii au fost cei care îl impuseseră în Germania.

Note

³⁶. Hegel, *Fenomenologia spiritului*, trad. de Virgil Bogdan, Editura IRI, București, 1995, p. 26 (n.ed.).

³⁷. Războiul [...] cel mai crud și cel mai cumplit care există în memoria oamenilor (lat.).

Dumnezeu a murit la Auschwitz? *Nu! Antisemitismul a murit la Auschwitz!*

Cuvântul atât de amar „Dumnezeu a murit la Auschwitz“ revine adeseori în dezbaterile pe tema Holocaustului. Cel mai vechi comentariu, după câte știu eu, al acestui adagiu care ne vine din Antichitate se găsește în Fenomenologia spiritului a lui Hegel: „Este conștiința pierderii oricărei esențialități în această certitudine a sa și pierderea tocmai a acestei cunoștințe despre sine a substanței ca și a Sinelui; este durerea care se exprimă prin cuvântul dur că Dumnezeu a murit.“³⁸ Da, acesta nu e numai un cuvânt inspirat de o durere răscolitoare, ci e totodată expresia pierderii Sinelui.

Confruntat cu durerea care timp de o jumătate de secol nu m-a cruțat nici ziua, dar mai cu seamă nici noaptea, îndrăznesc să afirm că Dumnezeu n-a murit. Antisemitismul e cel care a murit la Auschwitz. La Auschwitz, antisemitismul Occidentului și-a atins punctul culminant, la Auschwitz antisemitismul și-a găsit inexorabila prăbușire. Odată opera sa încheiată, însuși antisemitismul și-a încheiat zilele. Cu toată rigoarea inferenței logice, el a tras din premisele sale ultimele consecințe și le-a redus la absurd. Tot ce s-a petrecut sub ochii noștri, tot ce ne-a fost impus nouă, ca martori, în cursul ultimei jumătăți de secol, cu deosebire în țările „socialismului real“, nu reprezintă decât ultimele convulsii ale unui cadavru ale cărui unghii continuă să crească. Antisemiți, da, nu-mi fac nici un fel de iluzii, antisemiți există și vor mai exista încă multă vreme pe pământ. Dar ca platformă politică sau ideologică, antisemitismul a murit pentru totdeauna. Timpul istoric al oricărui antisemitism și al oricărui rasism e revolut. „*Die Weltgeschichte ist das Weltgericht.*“³⁹ Condamnarea sa este definitivă și irevocabilă. La Auschwitz, antisemitismul s-a sinucis. Adevărații antisemiți, cufundați în nostalgie, o știu mai bine decât mine.

A fi evreu după Holocaust înseamnă a trăi cu prezența trecutului. Fiindcă, așa cum exclama în urmă cu douăzeci de ani o tânără germană, pe atunci studentă la Universitatea din Frankfurt, vorbind despre trecutul nostru comun – și despre viitorul nostru, care avea de atunci să devină inseparabil: „Nimic nu e

mai prezent decât trecutul!“

A fi evreu după Holocaust: un vierme se ridică din praf, din cenușă. În fața ochilor săi se înfățișează un spectacol nou: după căderea cortinei peste o tragedie a cărei realitate ar fi fost de neconceput chiar și pentru imaginația poetică a marilor autori greci, și nu numai greci, privirea îi este captată de perspectiva noii ere care urmează, o eră a catharsisului declanșat în gândirea Occidentului tocmai de această tragedie universală care a fost și va rămâne pentru eternitate evenimentul numit *Shoah*. Catharsis: acest lung proces de răsturnare, de ispășire și purificare – prin milă și oroare, prin compasiunea și durerea sufletului viitor al Occidentului.

Note

[38.](#) Hegel, *Fenomenologia spiritului*, trad. rom. cit., p. 429 (n.ed.).

[39.](#) Istoria lumii este tribunalul lumii (germ.) (n.tr.).